

ЖУРН.

122

✓8

173725

V.N. Karazin Kharkiv National University

00588067

2

05. 1923

4-25

18370

БІБЛІОТЕКА
Обл. Правління Спілки
Рад. Письменників
Інв. № 11628

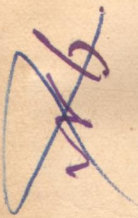
ПЕРФІРЕНО

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

інв. 1068

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХЛУ
Інв. № 173725

№ 8

ЛИСТОПАД

1923

59

Друкарня-літографія
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нете-
ченська
на бер.,
№ 14.
▽

Д. У. Д. № 5247.

Зам. № 2550.

З М І С Т

	Стор.
Максим Рильський—Крізь бурю й сніг	1
Гордій Коцюба—У Байраку	8
Залізні сонети—Поезії. Пер. О. Бургардта	15
Ол. Досвітній—Американці	18
В. Атаманюк—Під осінь	40
Микола Терещенко—Капітал	41
Петро Панч—Зелена трясовина	42
М. Доленго—З подорожнього альбому	53
П. Филипович—З античних барельєфів	54
В. Сосюра—Поезії	55
В. Мисик—Поезії	55
Б. Антоненко-Давидович—Лицарі «абсурду». Драма на 4 дії	56
Павло Груньський—Літературні шаржі	89
М. Равіч-Черкаський—Робітничі організації на Україні	97
С. Якимович—Устин Кармалюк в судових актах	112
В. Мазуренко—Єдина матерія	136
Проф. П. Кучеренко—Сучасний погляд на внутрішню секрецію	151
М. Сулима—Український article	174
В. Коряк—Українська література перед VII Жовтнем	180
М. Доленго—До питання про дві системи мови	206
І. Айзеншток—Замітки й матеріали про Шевченка	227
Леся Українка—Недруковані листи	241
М. Любченко—Замість міжнародного огляду	253
Хроніка	268
Бібліографія	311
Листи до редакції	330
Книжки, надіслані до редакції	331

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

КРІЗЬ БУРЮ Й СНІГ

ПРОЛОГ.

Сухого снігу сиві змії
Шиплять у синій самоті,
І скорбне дерево чорніє,
Як тінь людини на хресті.

Кому і що твоя скорбота
І сніг твоєї самоті?
Хіба твій біль дрібний—Голгота?
Хіба слова твої—хрести?

Хіба в кипучому просторі
Ти справді хтось і справді щось?
Хіба в твоїм мишинім горі
У пурпур щастя одяглось?

Хіба твоя даремна постать
Тобі самому не чужа?
Хіба не міст облудний мостить
Твоя заблукана душа?

Сліпець, що бачив на Патмосі
Звірний лик твоїх богів,
Невже тебе веде ще й досі
Під дикий, під охриплий спів?

Куди ти йдеш крізь юну бурю,
Куди ти йдеш, куди ти йдеш?
Поглянь: у далині понурій
Роскрились пащеки пожеж.

1.

І він ввійшов у город. В два ряди
старці сиділи, і обрубки ніг,
обрізки рук счорнілі, сині й жовті,
мов крамарі безстидні, простягали.

— Купіть цю яму чорну замість носа!

— Ці милиці!

— Ці рани!

— Це шмаття,

де щось повзе й ворухиться!

— Цей голос,

що молиться за вас і за батьків

і ваших дітей проклинає стиха!

— Купіть у мене: дешево віддам
свій сифіліс. Найшов його під тином,

короною Венери увінчав,

полив його кривлею—не своєю—

і трон йому зробив з дитячих сліз!

— Купіть, паничу, голод. Він у мене

зовсім домашній: зуби підпиляв

йому я сам. Служить на задніх лапка

ропеченим залізом навчив,—

але тепер і паличка звичайна

його смиряє, як магичний жезл.

— Купіть у мене холод. Він веселий

і спритний. Подивіться, як плига

і щирить зуби,—зовсім наче клоун

з горшком на лисій голові...

— Купіть

мене саму. Я ще зовсім маленька,

ще свіженька. Отой поважний пан

в пенсне з портфелем чорним під рукою

посвідчить вам...

— Мене купіть, мене!

Ті підлітки—вони такі нахабні,

а я—аби лімони...

Ах, мосьє,

мені хотілось би... Усім відомо,

що тістечка найкращі у маркиза...

Я так люблю поетів... Щось наївне,

щось горде й сильне... В опері—«Русалка»,

але це так набридло. «Сінабар»,

ій-богу, цікавіший...

— Лимонаду

хто хоче з панства? Також Маяковський,

Гомер, Дюма, картки для нежонатих

(їх сам собі на збиток продаю)

і тисяча романсів найновіших!

— Я друг народу!

— Навіть у Спінози,

сторінка сорок сьома, унизу

примітка третя...

— Хвальний наш колега,
мені здається...

— ...Я беру життя,
я п'ю його із чаші золотої...
— Антоне! Просто п'єш денатурат,
та ще й не з чаші, а...

— Страшенно впали
радянські гроші...

Ще в Едгара По
музика віршу...

— Жорж! Який нахаба!
Узавтра в п'ять... Ні, ні...

— Ах, ці жиди!
— Аліно Карпівно! Я хтів купить
для Люсі поні...

— Поні? Ха-ха-ха,
які у вас бажання буржуазні!
— Невже ж і ви...?

— Ах, цитьте! Той спортсмен,
мені здається...

— Так, непевна постать.
Да зравствує! (Хе-хе-хе-хе...)

— Ура!
— Мистецтво є надстройка!
— Ні, пристройка!
— Товариші, будова!

— Надбудова!
— Я, знаєш, Ніно, зовсім розумію,
що значить вартість. Вчора у соборі
знов той брюнет...

— ...Подайте ж ви мені,
голубчики сизенькі!

(На колінах
страшно, білоокої потвори
дитя сидить бліде і чорнооке,
підспівує не завше в тон: «подайте»—
і яблуком гуляється гнилим).
«Що ж вам подам, брати мої і сестри,
а вас якою кісткою вдавлю,
що мрієте про поні та Спінозу
і з естетичних, певне, міркувань
не дивитесь на голих ніг обрубки?

«Кричав я небу,—небо супокійно
синіло, як і личить божій тверді,
і сонце, мов заведена машинка,
ходило, глузувало з Галилеїв
і гріло паразитів і квітки.»

«Кричав землі я,—ах, вона прекрасна,
од неї йде болючий фіміам,
і так приємно ніздрі вам лоскоче,
і так поетам навіває рими,
так, немов змієголовий спрут,
гарячу кров із жертви висисає!»

«Кричав би й людям, але сиві змії
мене в той мент за серце укусили,
убили кров і очі засліпили».

«А був у мене брат. Була сестра.
Я з ними в надвечірній сизий час
вслухався в казку, як зблудив Мизинчик

у темнім лісі. Гнався Людоїд,
дерева скалили криваві зуби,
сова стогнала на верху ялини,
твердої й нерухомої, як мрець.
Хлоп'я маленьке бігло... Тріпотало
безладно серце...

— Ах, скажіть, бабусю,
він утече?

— От-там, у тій хатині,
де огник світиться, там дроворуб
живе. Він добрий. Він його сховає.
— Він може навіть чарівник, бабусю?»

Мизинчику! Шукай же дроворуба,
і виростеш—і, може, й сам зрубаєш
зловісні сосни, що до тебе скалять
Криваві зуби... Хлопчику малий!

2.

Обличчя добрі вітер пошмагав
І сонце благодушно обпалило.
Стоять хатки. С-під пари блиснув став,
Корова до теляти заревіла.

— Поглянь: зовсім аркадські пастушки,
Пейзаж Вато з кокетними квітками...
От тільки, чи погодяться квітки
З татарського походження лайками?
— І потім... Знаєш... Цей селянський хліб,
Цей житній хліб обтяжує мій шлунок.
Ми кращими деталями могли б
Обставити свій перший поцілунок.

— Цей житній хліб? Чи тут же жито є?
Чи це не смак половини з лободою?

— Ах, цікаво, скільки прокує
Зозуля втіхи, милий, із тобою?

— Звернімо, любя!

— Що за крики тут?

— Ну, просто люди злодія зловили!

Звичайно, річ жорстока самосуд,

Але—passons... Життя в царство сили.

3.

І сонце пече, і сонце пече.

Жінка стоїть на колінах.

В полотно, украдене нею,

її обгорнули

і б'ють по черзі.

А два вже лежать.

Ще дригають, хлопці!

— Добий!

— Не втече!

— А той? От зараза!

Я, каже, не знав і не відав...

— Ну, й здельник!.. Юхеме,

ти чом же не йдеш? Раз громада...

Дрючком!

— Годі, годі... Ще може розкаже...

— Хе, бачиш? Демид

як швидко добив: певно трошки і сам
заплутаний в діло, так от і боїться...

— Брати мої рідні,

сини мої рідні!

Ач, як заспівала! А ми їй заграймо!

Б'ють у діжки, у відра, об тини,

Веселий марш губами грають...

— Сини мої, сини!

Сини твої бенкет справляють.

4.

Блискучі гори антрациту

І голоси бібліотек.

І він нарешті скинув свиту,

Мій рідний братик, мій ацтек.

Співають люди і колеса,
П'яніє сонце без вина,
І де дрімали срібні плеса,
Там океану глибина.

Нехай над мертвими жалоба
У похоронний трубить ріг,
Нехай знеможена Ніоба
Дітей оплакує своїх,

Але на мідному майдані,
Де слід огню і тіні бурь,
Сіє в вищому тумані
Симфонія мускулатур.

5.

Закривавилась метелиця, забилась,
Наче біла птиця в-осени.
О, нащо вони мені приснились,
І чому такі ясні вони?

Стали колом над побитим полем,
І мороз по полю перейшов.
Та чому ж, сестрице, завше з болем,
Смертним болем з'єднано любов?

Білі пси лизали язиками
Чорні квіти їх кривавих ран...
Перейшла метелиця полями,
Затремтів туман.

6.

Закопано—а с-під землі чоло
І пасмо кучерявого волосся
Видніється (...Співуче сонце йшло
і коники бреніли стоголосі...)

Він спить, матусю. Розсідлай коня,
Напій його студеною водою...
Ти бачиш: чорну браму відчиня
Твій син, твій син кривавою рукою.

Ти пам'ятаєш: він такий простий,
І на ногах його брудні обмотки...
Ти плачеш? Ти хитаєшся? Постій,
Уже твій день—уже твій день короткий!..

А їх багато є, твоїх синів,
Обвіяних снігами та вітрами.
Не плач, старенька! Він же не умів
Продатися... Не плач, моя ти мамо!

7.

У мене «Колоски»...

— А я «Вінок»

Так дешево на ярмарку купила.

— Коли б мені діждатись чобіток,

То певне й я б до школи вже ходила.

А я—Павлусь поважно докида—

Я знаю «о». У мене вже й штани є.

У мене будуть вуси й борода,

І я тоді посватаю Марію.

— Нащо тобі?

— А що б мене вночі

Надвір водила. Та й нудьга самому!

...І їм цвіркун співає на печі,

І сняться їм книжки та калачі,

І шелестить по-дружньому солома.

Шевченко оживає на стіні

І сходить до послулої малечі,

І шепче їй у добрій тишині

Свої гіркі, свої солодкі речі.

І хтось безмежно простий та ясний

Розповіда про коваля Басіма,

І бджіл всесвітніх золотавий рій

Ім блискає цікавими очима.

І дроти невидимі простяглись

Поміж світами, як еольські струни,

І з невідомих, голубих узлісь

Отари йдуть поважні й білорунні.

Благословен молочний дальній шлях,

Що рве серця і відкрива походи!

Тут, на землі, на радісних полях

Ростуть жита і юний вітер ходить.

Дощової ночі в Києві.

Жовтень 1923 р.

ГОРДІЙ КОЦЮБА

У БАЙРАКУ

I

Сонце, пестливе травневе сонце, прoderлось крізь віконну завісочку й лягло жовтястою смугою на стіні. Ніна Михайлівна, байраківська вчителька, підвелась з ліжка й прислухалась.

— Пора—не пора?

Чудним спокоєм війнуло з сумежних класних кімнат. Неначе стояла там пухка тиша від стелі до долу.

— От, ще не звикла,—провела рукою над лобом.—Весна й канікули. Розійшлась дітвора по Байраку, забрала з собою крики, метушню, сміх, біганину. Так, весна й канікули.

— Агу!—протягла повільно тоненьким голоском.—Хто живий, відгукнися!

Упав згук біля ліжка та й заглох. Школа не школа, хата не хата—пустка якась.

— А проте—гарно. Спішити нікуди, можна відпочити. На те ж весна й канікули.

Пружнім рухом дістала вікна й зняла завісочку. Блискуче травневе сонце вдарило гострим промінням у скло й залило світлом кімнату.

— Пора—не пора—пора!—весело проговорила, розпахнувши вікно.

Від самої школи розлігся широкий вигін-поле. Як гуски, пораються молодичі на грядках. То опускають голови вниз, встромляючи пучками в розпушену землю насіння, то зводять трохи вгору, роблячи крок наперед.

Через дорогу потяглися вулицею двори. Швидко-швидко стукотить млинок, насажений на довгий дрючок. То у Бондарів. Неначе хтось вулицею поїхав, горох розсипаючи. А в Гузів ворота відчинені. Може відчинені, а може й зовсім немає—вибігли кури та й пустились на грядки. Одна, друга, третя.

— Миколо! Миколо!—почувся сердитий жіночий голос.

— Та чого!—відгукнувся хлопець з гуртка, що сидів біля дороги.

— Не бачиш хіба, бодай тобі повилазило! Візьми та займи!

Прохогом понеслися застукані кури, закричав влучений грудкою півень, а разом з тим вискочив Гузь.

— Я тобі голову розвалю за півня,—накинувся на хлопця.

— Полекше, а то щоб і тобі хто не розвалив,—заверещала жінка, вийшовши з другого двору.

— Чи бачили люди добрі отаке диво,—подумала Ніна Михайлівна та й зачинила вікно.

II

Байрак! Байрак!

Лежить Байрак-хутір за коліями залізними, за шляхами битими, широкою долиною розкинувся поміж двох скосогорів. Паном Байраком не знати коли був заложений.

— Давно,—кажуть старі люди,—як панська воля була.

А навколо мріють скосогороми дуби гілясті, одинокі; був Байрак ліс.

Не побачити Байрак-хутора з дороги проїзжої, не знайти подорожньому, а революція була.

Як ходила хвилями вітровими та бурунами забійними, виполіскуючи села, міста, хутори, не минула Байрак-хутора. Шугнула з скосогору та й закрутила низом по-над стріхами та дворами. Загомонів Байрак-хутір на всі голоси, зашумів, де й сила взялася.

Де стояв панський палац, чорні стовбури лишились, огнем недоїжені, де тяглися стайні, головешки валялись. Роскопали землю, з вигоном зрівняли та й розорали під городи.

Не стало маєтка й пана Байрака. Мов язиком злизало. Може за тридев'ять земель хвилі вітрові занесли чи то буруни потрощили й микють дощі десь кістки.

Не стало панів Байраків, хутір Байрак лишився. А люди хвалились:

— Була революція й у нас.

III

— Хоч не яка й робота в буденний день,—подумала Ніна Михайлівна,—а проте слід навідатись.—І пішла вигоном у сельраду, де була за писаря.

За дверима кинула оком.

Усе, як було три дні тому. Біля стіни під лавою забитий ящик з книжками колишньої розправи, під столом сундук сельради. Старий, общипаний і пилом затрушений плакат на стіні, з великими літерами посередині:

«Ми миру мир покажем новий».

А в кутку, де був колись образ Григорія Побідоносця, стоїть Ленін з засунутими в кишені руками. Підвів плечі угору, насунув кепу на лоба та й дивиться. Далеко, уважно дивиться й посміхається. Так наче про себе.

— На управителя Байраківського схожий,—кинув з лави сивою головою сторож Панас.—Німець був такий британь. Розумний був чоловік. Виїде в поле,—пшеницю косили,—кине оком і бачить як хто йде, хто що робить. Усе бачить. Знав і те, що під землею лежить.

— Далеко бачив,—ствердила Ніна Михайлівна задумливо й знову глянула у куток.

— А Федір Дмитрович орати поїхали,—позіхнув дід Панас. Казали: як прийде вчителька, нехай повістки понапише, чи що.

— Так, так,—пригадала й, відомкнувши сундук, дістала жмут паперів.

Потому писала трафаретно:

«Наказується на протязі трьох день заявитися в сельраду і внести недоїмку».

— Бають, хоче полегкість дати мужикам,—проказав дід Панас, хитнувши головою на куток. А помовчавши, додав:

— Все кажуть, а що вийде?—стулив скептично губи.

— Буде, діду, полегкість, буде. Поживем, доживем, чого горювати,—відказала Ніна Михайлівна.

— Та хто знає?—Е, там і інші...

З ганку розітнулися кроки, скрипнули двері і, спираючись на ціпок, вступила жінка.

— Та я,—почала було, та й спинилась.—Може не туди попала,—провела очима,—скаржитись хочу,—поправилась.

— Скаржитись, скаржитись! А чого скаржитись, на кого?

— На сусіда, скаржитись. Життя немає через нього та через його задріпаних курей. Жменю тих огірків кинула, а від них не відженешся. Казала глядіти, так куди, ще й батькується, нахваляється. Закону на нього треба, от що!..

— З сусідами по-сусідському слід жити. Миритися б треба.

— Миритися,—витріщилась жінка,—з харцизякою, з барбосом отим.—І, блиснувши очима, пішла за двері.

— Воно завжди так,—вів своє дід Панас, подивившись у спину жінці, що загрозливо розмахувала у дворі ціпком.—Що хоче старший, не хоче менший, і робиться по меншому. Не так ті пани, як підпанки.

— Е, діду, то було так за панів, тепер сам народ, робочий, мужик.

— Мужик то мужик, а на штанки ось не стягнешся. Ходиш ка-зна в чому,—буркнув той зневажливо і додав:

— а робиш.

З сіней зацвірінкав цвіркун, заплакала десь дитина. Ніна Михайлівна склала написане й замкнула сундук.

— Як що треба кому, нехай в школу йде,—проказала дідові, виходячи з ради.

А з кутка дивився Ленін, засунувши руки в кишені. Дивився й посміхався.

IV

Увечері, як сідало сонце за скосогором і сивий морок стелився над Байраком, весна справляла своє свято.

На заході гасла заграва-огнище, а вгорі на потемненій блакиті світилися огні. Зорі—не зорі, свічки—не свічки. Огні. Один по-над другим. Блідим світом мигтіли з незміряних просторів.

Лоскотними соками пахло повітря. Гострими, отруйними соками весняної зелені, змішаної з пахощами фіялок, осінньої листви й розпареного чорнозему.

Шепотіли тополі притишено, шопотом соромливих.

Може казку кажуть, може—хто знає?

Десь грає ріжок. Розтинались прозорі згуки високі, як тони флейти, й глохли за Байраком. Знати, дід Панас, хуторський сторож, грав свою пісню на варті.

Десь вдарило треллю, покотилися дзвіночки. Залунали акорди урочисто.

Не пісня,—хвала.

А на вигоні біля млина голосиста дівка, Марфа Гузівна, заводила пісню, аж лящало у вухах. Неначе гукала на увесь Байрак. Хтось підтягував низьким басом.

На вигоні біля млина стояв регіт, а з тремтячих грудей виривалось коротке, несміливе:

— Не балуйсь!

Увечері Ніна Михайлівна виходила на ґанок і дивилась у сивий морок. Неначе от-от хтось покажеться—виглядала, до вечірніх згуків прислухалась. Потому замикалась за шкільними дверима.

Пухкий морок в кімнаті. Провести рукою—повну жменю набереш. Як листопадова ніч пухка та німа. А видно далеко. За тисячі верстов назад...

... На дворі сонце бризками грає, заливає вікна промінням. Весело, радісно у кімнаті. Гремить пісня, розтинається сміх дзвінкий та безжурний.

Лишилась позаду юнацька дорога, завтра почнеться нова путь. А проте молоді, надійно.

Може піднятись за високі гори, дістати до ясної блакиті? А чому ні—можна! Пройти глухими ярками, де чигають голодні вовки й вишкірюють зуби?—Це не страшно!

Іскряться очі, лунають голоси.

— Так от! Хто як знає, а я вже рішила.

— Звісно, у столицю на курси, разом з іншими. Жити не буде може на що—то дурне. Заживем на славу, світ завоюєм.

— Ні, вже на хутір, у школу, у Байрак, мабуть. Чим гірше за вашу столицю?

— Ха-ха! Своїє таки думає. Народничка в ній сидить. Світло хоче нести в темні кутки, на хутори безпросвітні.

— Може й так. Знаєте, як співають—

Ой зашуми, луже, зелений байраче!

— Сантументи, голубе, сантументи. А нудота там смертна. Живої людини немає. Усе мертвіє—усе дубіє.

— Казали бояре, слухайте!

Буде робота, будуть люди, не всі у столиці.

Ой зашуми, луже, зелений байраче!..

Далеко бачила Ніна Михайлівна, перевертаючись з боку на бік. А серце чогось нило, повні груди важко зітхали.

V

Тихо тягнуться дні. Один по одному, рівно, як бабини казки. День і вечір, вечір і день. З-за скосогору приходить, що лежить на схід, за скосогор заходить. І знову.

А раз увечері, як горіла лампа у школі, прийшов Федір Димитрович, засмажений, як дуб за байраком кремезний.

Сів біля столу й крутив чорного вуса товстими, як оцупалки, пальцями.

— Кажуть, на хуторі голова не такий, вовком усі дивляться. Стрічаю Гузя Корнія. «Чого на повістку, питаю, не приходив, як викликали?—На якого дідька я піду,—сердиться,—не знаю, чи що? А далі ні з того: На ось, бери, та й випнув горлянку.—Думають, я це для себе чи що, для народа, звісно ж».

— А з повіту репетують:

«Спить голова у Байраку. У інших он усе зібрано, що полагается, а там недоїмка». Спить, легко сказати,—гірко посміхнувся.

— Усім не вгодиш,—співчуло відказала Ніна Михайлівна та й подивилась у очі.

«Той—не той. Наче якийсь інший, за того, що буває у сельраді».

— Не журіться, Федоре Димитровичу,—проказала якось втішно.—На те й голова, щоб про нього говорили. Так повелось.

— Остогидловжеслухати,—буркнуввеселішеізамисливсь.

— Ходять чутки, може буде війна, підем воювати,—ожививсь.

— Ех, було врем'я, як з Будьонним на буржуїв ходили. Братва була хоч куди! А тут—хто тобі пара? То старе не до пари, а то молоде та немічне.

Ходив по кімнаті, бормотав сердитим басом загрозливим, то скаржився, сум переказуючи.

— Той—не той,—дивилась Ніна Михайлівна. Якийсь інший. Чи може раніше не бачила.

Щось тепле пройшло по жилах.

— Голубчику,—проказала звичайно, та й спинилась ніяково.

Щось залоскотало, потемніло в очах. А в другу хвилину поправилась.

— От не думала, що наш голова може журитись.

— Ех, було врем'я, як з Будьонним ходили,—провів Федір Дмитрович, зробивши глибокий віддих. Потому струсив головою, неначе розвіяв думи і пішов до дверей.

Будящим басом низким завів на вулиці:

Гей гук, мати гук,

Де козаки п'ють...

Застогнало долом, загуло над Байраком. А потому прорізало угорі:

І веселая та доріженька,

Куди вони йдуть.

Неначе постелилась широка дорога, а нею потяглися козаки без краю-кінця.

— Голубчик ти мій,—шепотіла Ніна Михайлівна в потьмареній кімнаті.

— Голубчик ти мій, неначе зверталась до когось, пестливо, ніжно.

А далі засміялась голосно, істерично:

— Ніна, Ніночка, Нінуся й Федір, з будьоновської братви?! Ха-ха-ха!

VI

Кажуть у Байраку: десь іде революція.

А Федір Дмитрович тре важкі долоні: буде війна, руки, каже, сверблять.

— Для чого війна?—невдоволено позирає дід Панас.
— Мало народу того перепорчено та усякого добра поростаскано.

— Треба буржуїв повикорінювати. Мир тоді заступить. Мир усьому мирові. Бачиш, діду, там і на стіні он написано:

Зиркнула Ніна Михайлівна, поклавши перо на стіл.
— Не так там написано. А ось як—

«Ми миру мир покажем новий».

— То-то і я кажу,—стверджує Федір Дмитрович.

Тупо хитає головою дід Панас.

— Нема чого сказати—навоювали, ходиш ось ка-зна у чому.

— Будуть, діду, штани, будуть, заспокоює Федір Дмитрович і весело потирає долоні.

А з кутка дивиться Ленін, засунувши руки в кишені. Дивиться, посміхається.

VII

Покосили у Байраку озимину, вбрали ярину.

— Що то вийде з цього хліба?

Замовкло в кущах. Вагітного спокою набралась природа. Мовчить. Марфа Гузівна спарувалась, кажуть, заміж відається—затихло біля млина.

Тихо йдуть дні за днями. А Ніна Михайлівна вечорами сидить на Ганку. Не то чекає, не то прислухається.

Що то вийде з такого життя.

Внизу Байрак, а там скосогори.

Внизу школа, та й чи ж школа—пустка. Як прийде осінь, як настане зіма—свистить віхолою—нічим палити.

— Так не можна заніматись, руки дубіють у дітей.

— То й не треба,—байраківці кажуть.

— Дикунами діти стануть рости—на що це похоже?

— Жили батьки, проживуть і діти.

Що це за робота. Нікому не треба, нікого не допросишся.

Копійками живеш, б'єшся день за днем, ні радості тобі ні втіхи. Ні поговорити немає з ким, ні порадитись. Усі близькі й далекі, близькі й чужі. Одна тут, як та билина у полі.

Що буде з такого життя.

Внизу байрак, а далі скосогори.

VIII

Довгою низкою летять журавлі на південь, табунами збирались. Знати, буде осінь. Сунуться з півночі хмари сірі, холодні.

Падає листя з тополів, мертве пожовкле. Одно по одному і стелеться унизу по-над школою. Горнеться вітер широким вигоном, кружить листям по-над тополями на всі усюди розносить.

Дивиться Ніна Михайлівна—падає листя, і здається їй, то не листя летить, опадає, а колишні надії дівочі. Одна по одній.

Голосно ние серце, важко зітхають груди:

— Кому повідаю тугу свою?

ЗАЛІЗНІ СОНЕТИ *

1.

За плугом йшов самотний селянин.
Сопіли втомлені і пітні коні.
І раптом—руки, племіні і дзвони,
Мов віття переплутані рослин.

Заколихалося широке поле,
І заспівали молоти в руках.
Мов гай гучний зростає на очах,
І будить відгомон далекі доли.

А гай міцних і мускулястих рук
У хмари вже проріс: там дзвін і гук,
І плине пісня молотів в простори,

Як вітер, що летить з гірських країн
І зачаровує далекі зорі...
Пропає і зник і плуг, і селянин.

2.

Мов клоччя чорного брудні шматки,
Дим коксовий вітрами розгойдало.
І сонце, пилом, кіпотю припале,
Униз скотилося. Гудять гудки,

І стук, і гук, і гомін. День вміра,
І жовті хвилі струмів розливає,
І силуетом чорним впливає
Страшне, мітичне чудище-мара.

З очами тигра (племінем волосся!)
Пливе над лісом труб фабричних Пан,
Клубок із диму... Дивний бог Вулкан

* «Залізні сонети» уперше з'явилися в журналі *Quadriga*, який видавався робітниками фірми Ніланд і виходив чотири рази на рік.

Автори сонетів виступали анонімно, бажаючи, щоб їх твори до певної міри робили враження поезії колективу. Ляйпцігське видавництво *Inselverlag* випустило потім сонети окремою книжкою.

Хвилину слухає і стоголосо
Реве-регочеться, мов ураган,
І димом корчиться, повзе в туман.

3.

Тяжкою працею мені не раз
Доводилося хліб свій добувати,
Але життям не хочу гордувати
І те роблю, що робить кожен з нас.

Квітки вінків моїх я сам посіяв,
Сльозами гніву душу гартував,
Тяжкої праці день я прославляв,
І ясний німб чоло йому обвіяв.

Героїв, сильних треба нам в цей час!
Геть мягкотілих! Не приваблять нас
Смарагдово-злотистими ланами

З гранатовими тихими гаями,
Бо стане нудно нам у тім краю,
І шахту ми збудуємо в раю.

4.

Чи Вавілон горить, чи Ніневія?
Немає фарб! Не висловить язик!
Мов дикий, п'яний крик, мов левій рик,
Шалений дзвін і вихор в ночі віє.

О, серце, і душа радій, радій!
Сп'янай, сп'янай себе: се мент великий.
Несуться в чорну ніч ціклонів крики.
Гудять гудки, свистки під рев стихій.

Під грім коліс дмуть вітри-піддувала,
Киплять в котлах росто́плені метали.
Цеглину на цеглину там кладуть.

І я од копоти і сажі чорний,
Кричу, залитий загравою горна:
Титани—ви, то світ новий кують!

5.

Я бачив янголів, що виринали
З туману. Цвів несамопитий жах
В їх широко розплющених очах.
Круг електричних сонць вони літали,

Мов білі птахи, крилами плескали,
Заплутались серед стовпів-дротів.
Немов рятуючись од шуляків,
Носились у повітрі і кричали.

І раптом з стуком, гуркотом коліс
Промчався потяг високо над ними,
Мов вітер бурю вогняну проніс,

— І сторч у чорний струмінь серафими
Попадали. Здрігнувся міст стрункий,
І в небі вплив місяць золотий.

6.

О, ви—з соснових, темрявих лісів,
З степів України! Очі в вас прозорі:
В них віє вітер, соняшні простори!
З Голандії тюльпанових полів,

З Італії, з Кроації народи
Країни кращої шукать ідуть.
І нечисленні натовпи пливуть,
Вливаються у фабрики, заводи...

Ви заселили ґрунт, який колись
Од ваших наші предки боронили,
Коли на них з мечем-вогнем ходили.

Ви повіддю по світу розлились,
Ідете сонце добувать червоне
У шахти, в царство темряве Плутона.

Переклав О. Буріадт.

ОЛ. ДОСВІТНІЙ

АМЕРИКАНЦІ

VII *

В каюті Еми зібрались всі товариші. Ждали Ему й Сегалья, які все ще були на палубі.

Згодом прийшли й вони. Тепло привітались.

Мовчки сіли й запалили цигарки.

— Товариш Сегаль приблизно знає все,— звернулась Ема до товаришів.

— Так. Мені тов. Ема розповіла вже. Ви собі уявити не можете, яка радість була для мене,—живо почав Сегаль, звертаючись до компанії.

Він злегка хвилювався, очі його блищали від підйому.

— Ви розумієте, яка приємність бути весь час серед такої, як ото у мене, ідіотської компанії патріотів місіонерів, шпиків і разом дипломатів, слухати їх химерні проекти, фантазії, безглуздо усміхатися, підтакувати, а іноді й самому вигадувати дурниці... Але хай їх!—Сегаль весело усміхнувся й запропонував всім цигарок.

— Це парламентські... Всі високопоставлені особи з Вайт-Гаусу ¹⁾ палять... Попробуйте...

Товариші запалили ароматні цигарки.

— Тепер, товариш Сегаль, черга за вами нам розповісти,— звернувся до того Северин.

— Гаразд,—живо відповів Сегаль.

— Звичайно, вам стане дивним, чому я попав межі місіонерів, та ще в таку місію, як у Росію?... Американський уряд в цій відношенні добре міркує. Це мусить бути одборна публіка: теологи й дипломати. Не дарма ж Америка посилає до всіх дикунів своїх таких місіонерів, щоби прибрати поволі їх до своїх рук... Видатніші з них, хитріші на всякі махінації, потім роблються консулами...

— Але починаю: Я син робочого металіста з Нью-Джерсі. З дванадцяти літ робив з батьком на фабриці. Батько мій—соціяліст, теж і мене змалку привчив ненавидіти капіталістів.

* Уривки з роману. Див.. «Ч. Ш.» № 3.

¹⁾ Будинок Американського парламенту.

Певне я мав спритність до науки й батько віддав мене до школи. Його ніби спонукали й інші товариші з нашого партійного відділу. По скінченню школи я сказав батькові, що хочу йти в коледж, де вивчусь, пролізу серед капіталістів і буду в пригоді соціялістам. Батько не мав засобів і сказав про це в організацію.

— Хай буде так, сказали там, ми теж будемо допомагати... Звичайно, при цім батько показав мені свій тяжкий кулак, мовляв—коли зрадиш, то... По скінченню став доктором прав. Попав до Акційного Т-ва і робив своє діло для організації. Згодом пішов до дипломатичного корпусу й одночасно до місіонської академії.

Це давало мені ширший шлях в кола капіталістичної машини, аби ближче бути знайомим з нею для її руїни. Потроху мені це вдалося й наша партія не жалкувала потім, що витратила на мене стільки грошей. Коли вибухла в Росії революція, американська капіталістична машина, олігархія капіталістів, порішила взяти в свої руки всю економіку й політику Росії. На перших кроках намічалось забрати в свої руки золоті копальні, концесувати залізниці, порти, заводи. Виплачувати за те не багато треба, бо борги Росії за військове приладдя, набої Америці дуже великі. Міць Германії, страх перед перемогою її—після чого б американські капіталісти не змогли дістати своїх боргів у альянса—так налякали Америку, що вона мусила проголосити їй війну.

Таким побитом стала дилема—неодмінно побити центральні держави. На Росію, як на головне гарматне м'ясо й покірного слугу альянсового командування, покладаються великі надії. Тому взято курс на збільшення впливу на неї й забезпечення своїх ресурсів. Тому нещодавно до Росії вислано сенатора Вудса, обов'язком якого є обслідування російської промисловости, складення умов з новим урядом Росії, що до захоплення багатств її, нажим на продовження війни. Разом з тим на спеціальних відділах дипломатичного корпусу готувалася ціла купа місіонерів-дипломатів. На них покладається переведення в життя того плану. Вони мають пролізти у всі пори урядового, військового, промислового апарату й таким чином підготувати цю справу. З дозволу організації й я оце виїхав. Треба було розкрити всі ці махінації перед робітниками Росії й виконати ту справу єднання пролетарів, яка лежить на нас...

Сегаль змовк і, запаливши другу цигарку, промовив:

— Це чудово, що організація сповістила вас про мене. Разом нам пощастить краще виконати те, що лежить на мені.

Оповідання Сегалья зробило на слухачів велике враження.

Де-який час всі мовчали, ніби шукаючи в думках виходу з заковики американських махінацій.

— Але в компанії ваших місіонерів вам тяжко буде мати постійний зв'язок з нашими товаришами в Петербурзі, наколи ви захочете конспірувати свою роль у цій місії?— запитав Северин.

— Звичайно. Але ви допоможете в цім. Крім того, ні один з місіонерів не знає російської мови, крім мене. Це ще один шанс у мій бік. Що до конспірації—я гадаю її зберегти. Це дасть мені можливість завше бути в курсі справ і заходів американського капіталу в Росії й таким чином—більше матеріялу для наших товаришів. Коли ж взяти на увагу наше загальне міркування, що пролетаріят Росії мусить взяти владу в свої руки, то послуги в цій справі будуть надто бажані.

А ви не боїтеся, коли б американський уряд дізнався про вашу роль,—наївно запитав Льова.

— Звичайно, товаришу, мені тоді легально вже не повертатися назад... Але хіба тільки й світа, що в американському вікні?..

Льова зачервонів. Всі усміхнулись.

— Гаразд, тов. Сегаль,—звернувся Северин до того,—до від'їзду в Росію ще часу досить. Щось разом вигадаємо. А от за ці останні одинадцять день подорожу ми мусимо разом розробити план нашої діяльності в Азії. На вас ми дуже покладаємось. До Америки завтра радіографуємо про зустріч. Хай заспокоються. Роботу ж будемо провадити що-дня після півночі... Аби тільки підозріння на вас не було...

— Нічого,—усміхнувся Сегаль і глянув на Ему.—Ми вже так з тов. Емою удаємо закоханих, що нікому й в голову не прийде щось іншого...

Товариші засміялись.

— Ну, я берусь до шифровки депеші,—весело звернулась Ема до товаришів, беручи з купи книжок зі столика зшиток гаванського паперу...—У нас головою тов. Северин,—звернувшись вона до Сегалю,—я секретарюю... Гадаю, що ви не будете протестувати...—І вона засміялась...

— А вже ж,—весело відповів Сегаль.

Доки Ема складала депешу, товариші знайомились близьче, обмінювались думками, оповідали пригоди з життя Америки, майбутніх перспектив революції. За короткий час товариші так були близькі один одному і так ладні були передати новому товаришу все, що у кожного було на думці, як і Сегаль їм,—що здавалось їх бесіді не буде кінця.

Але сіра смуга ранку почала розвіювати темну нічну завісу вузького круглого віконця каюти й нагадувала товаришам, що час розходитись.

VIII. НЕЗАБАРОМ ЗЕМЛЯ.

З того часу в житті мешканців пароплаву почалась нова доба.

Вже не було змагань, лементу.

Більшовиків вже цілком стало не чути. Вони рідко виходили межі інших емігрантів, а в розмовах завше намагались обминати все, що могло б викликати змагання, суперечки. Сварок вже не було.

Такий пасифізм більшовиків інші емігранти розуміли як наслідок душевних переживань Северина, ідеологічного ватажка їх, якому, мовляв, його коханка Ема наставила роги, що втіювалась у Сема — місіонера, а з-за нього й убивчий настрій у інших його товаришів.

Тому межі пасажирами з'явилися і патріоти, що з огидою відкликалися про Ему, що змінювала хоч і більшовика, а все ж свого земляка на якогось американця...

І поверхово це ніби так і здавалось, бо Ема майже завше таяла час з Сегалем...

Зате внизу, в каютах Северина, клекотіло життя:

Северин, Міро, Стюпа, Льова, мов загипнотизовані, безуважно робили велику роботу: розробляли план діяльності в Азії, вивчали мапу, складали декларації до народів Сходу, виробляли різні діаграми, шифрували листи, накази...

Що-ночі Сегаль і Ема доповняли компанію, разом затверджували, переробляли, намічали дальшу роботу дня...

Відтепер зв'язок з Новим Світом через радіо був без перерви... Товариші з пароплаву радились через повітря за тисячі верстов, з товаришами по той бік океану...

Ролью зрадниці «меншовицького соціалізму» і Северинової коханки Ема грала досить добре.

Це давало цілковиту можливість Сегалю віддаватися справі без жадної тіні підозрін з боку своїх колег місіонерів.

Тим часом, розрахований ретельним капітаном день прибуття «Рембрандта» до Йокогами, наближався.

Лишалося всього два дні ходи.

Пасажири, яким таки добре осточортіло надокеанське життя, нетерпляче ждали землі.

Всім хотілось рухатись по твердому ґрунті, бачити земляну природу, різноманітність людського життя.

Другого ранку на сході замаячила темна пляма з невиразними прикметами людського житла.

— Японія!.. Йокогама!.. — лунало на пароплаві.

Мов звірі з кліт, повибігали з кают і «румів» мешканці пароплаву на палубу.

Капітан оповістив, що о 4-й годині по обіді, будуть в Йокогамі.

ІХ. В ЯПОНІІ.

За п'ятьхвилин маленький катер пристав до «Рембрандта». Кілька агентів охорони японської держави швидко збігли по спущених з пароплаву східнях нагору.

Щільно затягнуті в урядові мундири з понашиваними і де слід, і де не слід блискучими гудзиками, з одноманітними рухами поводження, з однаковісінькими скляними обличчями та зростом—ці урядовці здавались одної сем'ї, одного батька, одної школи, одноманітного призначення...

— Перша класа, документи!—гукав дежурний пароплаву.

— Друга класа—до салону першої класи, приготувати документи!

І японські агенти моторно перевіряли по списках і документах пасажирів.

За кожним документом вони буркали щось один до одного, робили помітки на паспортах, повертали їх і діловито кликали по списку слідуючих. Час від часу один з агентів розгортав свій альбом з фотографічними картками, неухважно, ніби меж іншим, поглядав на чергового пасажирів й гострим поглядом зорив за своїми фото-малюнками.

Пасажирам здавалось, що він мляво розглядає якийсь «свіжий» англійський ілюстрований журнал, і лише зіркий погляд досвідченого стороннього міг зрозуміти, що він там шукає...

— А це що?—запитав регістратор підйшовшого Северина, розглядаючи писаний не по-англійськи документ.

— Паспорт,—відповів той.

Тоді урядовець передав документ другому агенту—колезі з альбомом. Той подививсь на сине посвідчення з фотографічною картою й спитав Северина по-російськи.

— По якому це писано.

— По-українськи.

— Це що таке?

— А такий нарід є в Росії на півдні.

— Хто видав?

— Американські робітники цієї народности, які нараз уявляють представництво консула.

Япончики щось погомоніли межі собою, усміхнулись, зробили поміту на документі й повернули Северину.

— Слідуючий!..

Готель «Пасіфік», «Орієнталь»! Готель «Палас», «Йокогама»!—викукували різними інтонаціями вдягнуті в європейські убрання японці, післанці готелів, які вистроїлись шерезами біля пароплавого виходу¹⁾. «Фан-тси Шан-хай!», «Мат-су!», «Корея»!

1) Готель, кімнати.

«Токіо»!—гукали збившись до купи біля східців в брудних убраннях китайчики й япончики.

— «Інтернаціонал!», «Росія»!—запрошувало по-російськи двоє японців.

Емігранти росіяни обліпили цих двох останніх.

З Росії, з («Інтернаціоналу»)!--Нас п'ятеро! Нас сім!--гукали росіяне пасажери, намагаючись перекричати весь той ярмарковий гомін, що розлягався навкруги.

— Отже завтра в «Паласі»,—говорив до Еми Сегаль, тримаючи її під руку, щоби не посковзнулась на східцях, по яких вони сходили з пароплаву. У всякому разі я пришлю записку в «Інтернаціонал». Тільки тепер треба бути ще обережнішими.

— Ад'ю,—гукнув Сегаль товаришам росіянам, що вовтузилися біля своїх речей, що вкладали на двох колясочках, запряжених в япончиків...

Автомобілі загули й підійнявши куряву зникли разом з місіонерами...

За чверть години ходи товариші вже були в готелі «Інтернаціонал».

Тут за столиками вже сиділи інші подорожні, що прибули на рікшах раніш, їх обліплювала купка земляків, приїхавших до Японії вже давніш і які зараз навперейми намагались росповісти прибувшим про тутешнє життя, про новини з Росії та безперервно запитували про останні часи життя в Америці, про подорож і про дальші наміри.

За кілька хвилин товариші вже дізнались, що в Йокогамі живе з півсотні реемігрантів з Америки до Росії, що мешкають вони по різних дешевеньких японських заїзжих готелях та просто в дешево винайнятих хатках; дізнались і про те, що межитих є й ес-ери, й ес-деки, й інтернаціоналісти, й анархісти, й просто емігранти, й навіть кілька більшовиків... Останніх, як і анархістів, не пускає до Росії консул, бо таке розпорядження од Керенського.

Х. ТОВАРИШІ Й БУРЖУАЗІЯ.

Другого дня ранком прибув Шергель.

Северин познайомив його з завданнями товаришів в Азії. Шергель зрадів, став веселим, шуткував і наївничав, як дитина.

— Значить, нас фактично тут є дванадцять разом з Сегалем. Оце така сімейка, що може багато наробити шкоди капіталові!

За чаєм Шергель почав розповідати товаришам з робітничого життя Японії:

— Взагалі робітниче життя тут спить. Ви бачили, наприклад, робочих на пристані—там їх цілі юрби. Одначе, поліція так їх приспособила, що не дає можливості навіть подумати будь про яке організування. Вона являється їх організаторкою...

— Знаєте, японська влада в своїй тактиці економічного держиморди користується всіма засобами Європи й Америки. Японці всі винаходи в цьому иноземних капіталістів завше підсумовують і беруть з них найкраще, додаючи туди й свого власного, і так припасовують до японських умов, що куди твоє діло!..

Шергель вийняв газетний пакуночок, розгорнув його і почав робити цигарку.

— Взагалі японці дуже спритні до перехоплення чогось їм потрібного, чужоземного... У них нема в цьому патріотичної фанаберії, як у німців, американців то-що. Подивіться на їх мілітаризм, техніку, господарювання!—всюди ви найдете частку иноземного, тільки так добре пристосованого до своїх умов, що й не пізнаєте. Наприклад, залізниці побудовані на німецький лад; їх рух—американська система, а на почті найдете й російську канцелярщину-тяганину та австрійський формалізм...

— Але, товариші... я вас забалакую... а нам час рушати до нашої господи... По дорозі де-що побачите.

Товариші зібрались і рушили.

За другою вулицею від «Інтернаціоналу» тяглися японські крамнички. Це був базар «Китайський торг»,—пояснив Шергель.

Сила маленьких дощаних крамничок, що тісно тулилися одна біля другої, час від часу лише одступаючи на крок, аби дати «вулицю» в інший бік базарю, по якій так само ліпилися ці мініатюрні крамнички,—були набиті різноманітним дешевим крамом.

Торговці китайці й японці метушилися біля сумних покупців, що підозріло вешталися од крамниці до крамниці, ліниво розглядаючи викладений на показ крам та продукти. Крім крамниць, тут були й усякого роду майстерні, починаючи од парасолевих і кінчаючи годинниковими. Такі інституції, як «ломбарди» та розміну грошей, були майже через кожную крамничку, серед людського гармидеру нічого не можна було розібрати—чи тут купують, чи продають.

Цілі купи обшарпаних японців і китайців з якимись клунками та різним дрантям під пахвою гойдалися майже біля кожної крамниці.

Їх замислені турботні погляди говорили, до якої класи й соціального положення вони належали.

Межі ними весело сновигали й їх рухливі землячки, які зиркали своїми досвідченими поглядами на клунки, іноді підходили до кого з «клункових», мацали клунок і питали: «чи не продажне?» і знову зникали в «чендж-офіс»¹⁾.

— Ці «ченджі»,—пояснив Шергель,—є барометр біржі капіталістів. Коли ви хочете дізнатись, як стоїть справа з нашим рухом в Росії, не читайте газет, зайдіть туди й спитайте, скільки дадуть за російський карбованець. Поширюється наш рух—ціна буде знижуватись, іде гарно справа керенщини й буржуазії—ціна йде вгору...

Тут можна розміняти які хочете гроші; звичайно, з добрим комісійними в кешеню «чендж».

Товариші тим часом вийшли з торгу до прибережної вулиці.

— Можна подумати, що ченджом займається вся буржуазна Японія?—запитав Міро.

— Ого, продовжував Шергель, це павутиння облутує всю Азію й являється тим гвинтиком фінансового капіталу, що кидає свої сіті з Європи й Америки в Азію. Від них залежить торгівля, все, що зветься ринком. Тільки не думайте, що одні япончики цим займаються!.. Ото бачите?—вказав він рукою на величезний двірець, що визирав з гущі зеленого саду,—то знаменитий «Палас». Там живе вся аристократія, буржуазія, що втікла з Росії. От-та братія теж займається ченджом, тільки вже в широким розмірах.

Вони скуповують царські, думські гроші й посилають або возять їх до Америки.

.....

Товариші перейшли канал і почали підійматись догори.

— Який чудесний краєвид!—мимоволі скрикнула Ема.

Дійсно. Ліворуч тягнувся безмежний океан. Його тихі води легко гойдались в поверсі, ласкаво пропускаючи по собі шустрі човни, баркаси й невеличкі пароплави. В далені, на горизонті, де трудно розпізнати небо від води, поволі зникав пароплаз. Назад видно було, як на долоні, все прибережне місто Йокогама, яке своїми різностильними будівлями чарівно виливалось в художній орнамент. Праворуч і спереду тяглася зелена гора, що вся утопала в деревах—і коли б не стильні дахівки, катрашки, що підіймались де-не-де вище дерев, можна було б гадати, що тут нема жадного житла.

— Ото блаженні люди!—мимоволі зазначила Ема... Це відносилось до мешканців гори.

¹⁾ Розмінна крамничка.

— М-да...—загадково усміхнувся Шергель...—Ця гора зветься чужоземною горою... Тут мешкають майже всі представники європейського уряду й капіталу і їм певно не зле живеться...

Праворуч і ліворуч по вибукованій вулиці тяглись безмежні городи-парки, за ними в глибині серед зеленої гушавини виднілися ріжностильні палацки, будинки... Майже на кожній з дверей полісадників блищала мідяна дошка з написами «Консул Іспанії», «Представник Акційного Голанського Т-ва Товге», Вислідча Контора Наукового Економічного Т-ва Лондон—Нью-Йорк, Йокогама» і т. д. і т. и.

.....

Ці привілейовані особи зайняли найкращу частину гори... Там, на північно-західній її стороні, живе японська голота—дно японської бідноти... Її мов нарочито сховано від стороннього ока й скупчено десятки тисяч серед болота, стьоків вод з гори, і мов оселедців набито в брудних маленьких розвалених від старечих часів фанзах...

Там проходить нужденне життя... до якого далеко всім «прибережним»...

— Може, це як раз про них і казала бонна біля ставка,— звернулась Ема до Северина й Міро.— Пам'ятаєте її слова: «тут не бувають загорні діти»?..

— От-от-от!..—загарячився Шергель. Це про них і була мова... Іх всі звуть загорніми... В Токіо звуть такі квартали «затрамвайними», в Куо-то — «візниковими», в Нагасаки — «фабричними»...

— І все-таки тут благоденствує... благоденствує капітал самим безцеремонним виявом. Тут не писни з протестом... Тисячі очей слідкують за кожним... Не думайте, що для цього є тільки поліція!.. Ні, тут втягнуто в роботу всіх—од кухаря до купця й кожного урядовця!

— Як-то?—буркнув Стьопа, який під час оповідань Шергеля не переставав набивати люльку за люлькою.

— Їхній шпіонаж доходить до комізму не тільки в політичній розумінні, а й у всіх галузях життя... А влада й капітал—це нерозривне ціле... Приклад.—В готелі «Росія», який держить один російський спекулянт, перебував купець з Владивостоку. Він закупав товари й, як звичайно, де-яким купцям обіцяв виплатити готівкою до від'їзду з Йокогами. Але йому треба було з'їздити на час в Токіо. Про від'їзд його туди навіть господар готелю не знав, бо всі ж речі він лишив там. Та не встиг купець приїхати рікшою на станцію електричного поїзду, як до нього з'явилось два жандарма, і порадили повернутись назад та заплатити борги своїм кредиторам... Сміху було в готелі до знесилля!

І Шергель весело зареготав.

— Кожен рікша тут мусить бути дозорцем свого району; кожен льокай, купець повинен служити «порядкові»... Звичайно, ні тому ні другому не зле дістати зайвий цент. Вони, я певен, будуть знати, що у вас завтра буде на обід...

Товариші зацікавленно слухали.

— Значить, про політичних і говорити нічого?—запитав Северин.

— О, вони тут надзвичайно спритні! Не дивіться на те, що ви можете тут без пашпорту жити, мов вільні громадяне... Треба вухо держати гостро. Вони такі мають способи ізоляції, що чудеса. Нігде в Європі того не найдете... Недавно тут було два емігранта українці—Біляч і Сильнов. В звязку зі звістками про рух на Україні товариші попрохали їх прочитати кілька лекцій з цього приводу. До речі, консул теж їх затримав тут нарівні з більшовиками й анархістами й не випускав до Сибіру. Тож вони прочитали пару рефератів. Емігрантів було сила. Японська охранка збентежилась,—порішила викурити їх. А як? Їх запрохували до поліції, садовили за стіл, угощали чаєм, запашними сигарами, розпитували, чи часто вони будуть читати реферати, яка їх мета і т. п. Все це ласкаво, чемно й приязно. Ні тіні образи. І більш нічого. Але вранці не встигали лектори вставати, як їм докладав служка готелю: «прийшов від майора». Лектори сходили наниз. Агент питає, як їм спалось, чи довго вони ще пробудуть в Йокогамі, й після відповіді відходів. Те саме в обід й увечері. І регулярно кожен день. Спочатку вся ця одверта комедія дуже забавляла наших лекторів. Але за чотири дні їм так це осточортіло, що земляки рішили втікти хоч до біса, аби не почувати кожну хвилину, що до їх прийде «візитель». Не думайте, що вони не виганяли цих агентів к бісу. Нічого подібного!—гнали до біса та ввечері, або другого дня являвся новий, ще упертіший і безсоромніший і повторювалась та ж історія з здоров'ям, од'їздом і т. и. Тоді вони порішили гостро полаятись з консулом, аби той дав їм візу на виїзд. Прийшли войовничо до того й не встигли розкрити рота, як той уже дав їм пропуск на виїзд. Все було раніш приготовлено... Майор певне своєчасно все полагодив з консулом. Їм навіть дали безплатно квитки на проїзд...

— Не було б щастя, так нещастя помогло!—усміхнувся запитливо Северин.

— Звичайно. Вже в листі з Кореї вони писали сюди т. Федорову: «Не встигли ми прибути на пароплаві до Фузану¹⁾, як нам назустріч по палубі котиться пузатенький штатський япончик; здалека зняв кашкета й, тримаючи в руці записну книжечку, весело усміхається й питає:

— Ви містери Біляч і Сильнов?

¹⁾ Портове місто в Кореї.

— А вже ж, а що?

— Значить щасливо прибули й направляєтесь на станцію?

— Так.

— Щасливої дороги!.. І пузатенький знову покотився назад.

Товариші зареготались...

— От бачите, як чудесно обробляють вони свої справи!— закінчив Шергель усміхаючись.

— А тепер сюди,—вказав він на вузьку вуличку, що круто зсовувалась з гори праворуч. Зараз побачите наші апартаменти й нашу любу комуна. Це шлях до «загірних» мешканців.

Проулочок ішов ніби ровом. Праворуч і ліворуч стояла облізла від дощів гора, жадної оселі тут не видно було.

За кілька хвилин ходи появилась одна фанза. Вона приліпилась біля облізлої стіни, заплеснілої від частого стьоку води, що проробила рури в землі по-за фанзою й які кількома вимитими рівчаками виходили с - по-під фанзи.

Китайський домок був новенький, він був ще далеко не добудований, не було навіть заліплено папером вікон; присутності присінців навіть не було.

— Ось і наш палац,—вказав на домок Шергель.—Прошу до господи,—усміхаючись запросив він гостей.—Тільки черевики скидайте в сінцях, а вже в панчохах лізьте до кімнати.

Компанія слух'яно по-одному почала входити в сіни, скидали черевики й босими влизали до фанзи.

— О, та тут чудесно!—зареготала Ема, оглядаючи хату...

— Особливо для ревматизму,—вставив Северин, вступивши по солом'яних матах до середини.

.....

ХІ. АРИСТОКРАТІЯ Й МІСІОНЕРИ.

.....
— Я пішла, товариші!—заявила Ема, глянувши на годинник,—вже пів на шосту, а в шість треба бути у Сегалю.

І вона почала збирати з колін і вкладати за палітурку книги англійського роману, замітки засідання, діяграми й інше, що було вийнято нею під час наради...

— Як і коли ми побачимось?—запитав Северин.

— Біля моря є ослінці?—запитала Шергеля Ема.

— Еге,—відповів той.

— В такому разі, як смеркне, о восьмій, на однім з ослінців, на набережній біля «Паласа».

— Добре,—кивнув Северин.—В дорогу! Ми лишимось тут і в свій час будемо...

.....

В залі розкішного ресторану готеля «Палас» вже було повно панства. Вечеряли...

Ема увійшла до залі, зупинилася біля дверей, оглянула залю, але, кого треба, вона не побачила, тому пішла просто в кінець залі, до вільного столика.

Серед електро-освітленої зеркальної залі, серед елегантно убраних у білому паній, що сиділи за столиками, Ема в своєму темному одягу американського робітничого покрою здавалась тут випадковою особою, що вносила якусь нехудожню дисгармонію в живе життя «вищого світу».

Пані з огидою й цікавістю повернули в її бік свої нерухомі голови й підвели лорнетки... А ті, що гуляли по залі з кавалерами, навіть зупинились від дива.

Як то, щоб якась простачка, сама, одна, без супровідника, так нахабно втискувалася в їх веселу оселю?..

Може де-яким прийшло на думку: чи не з «дешевих це нахабниць»?

Але ось від одного столу підвівся Сегаль і пішов назустріч. Ема підійшла, весело поздоровкалась. Моторний, сивенький місіонер, що сидів в цей час з Сегалем, поважно підвівся, зробив реверанс і уступив їй місце. Два інших місіонери, що осторонь сиділи за столиком, теж підвелися й вклонились. Сивенький швидко одійшов до них.

Сегаль кивнул кельнеру:—Вечерю!

За столом вже був прибор, який певно чекав на Ему.

Дами в залі заспокоїлись. Певно якась місіонерка—зробили вони висновок, звичайно, вже поінформовані, хто такі новоприбувші американці.

— Зтаєте,—усміхаючись почав до Еми Сегаль: наші химерники рішили, що ви в мене так закохані, що не одступите а ні на крок!... Росіянки, кажуть, надто рішуча публіка... Побачиш, мовляв, що вона тебе видасть за себе заміж...

Ема щиро засміялась.

— Особливо коли ми оце з вами тихо балакаємо, певно гадають, що між нами ідуть такі шури-мури, що просто жах. І обое реготали.

— А наша справа йде як найкраще,—почав Сегаль.

Але Ема зауважила:

— Краще це потім, всім скажете. У вісім годин товариші будуть нас чекати на набережній.

— Гаразд,—згодився він. Ну, в такому разі розглянемо тутешню публіку... Я встиг де про кого з них довідатись. Тільки ви їжте,—підсовував він до неї смачне третє.

— Ото, бачите—двійка?—то син міліонера заводчика з Хабаровська, Конев, з донькою полковника Шувалова—міліонера й чорносотенця... Сам папа сидить біля піаніно за

столом з бувшим аташе в Англії й бельгійським підприємцем... Все це монархісти, які навіть не витримали буржуйського ладу... А ото сорокопудова пава з декольте до пояса—то придворна фрейліна з своєю виховачкою княжною Уваровою... Дивіться, як вона стріляє очима на безвусого корнета у фракці,—то племінник князя Миколи Миколаєвича...

— Що ж вони—невже займаються тим, про що говорив Шергель?—запитала Ема. І вона розповіла справу з ченджем...

— А вже ж. Всім, чим хочете! Бачте, всі вони мали тут в японських банках свої вкладки, де-які в Англії, ну, звичайно, чеки мають з собою, переводять собі грошки й живуть без печалі й воздыханія... Мають надію, що все повернеться... Що-дня від сьоми до ранку тут ідуть танці... Частину того ми сьогодні побачимо. Правда, добре?.. Сито, світло, тепло, ніжно, запашно й розкішно!... Це, знаєте, великосвітський дім розпустити... Коли б ви почули, або побачили, що робиться після п'яних нічних оргій у покоях та коридорах!..

І Сегаль усміхнувся...

Але добре платять. Гроші—сила і все шито-крито... Для сановних все можна.

.....

Тим часом в залі вже дзвеніли чарками, вибухав шампань... Пані підходили з гуляючих рядів до столиків своїх знайомих і прохолоджувались холодним буланним винцем... Лагодились до бенкету й веселощів.

Гримнув румунський оркестр... Марша, потім мазура...

Кілька парочок мистецьки пішли в танок. Ляснуло конфеті, пронісся серпантин... Бенкет почався.

— Вальс,—grimнув хтось,—і музика, не закінчивши мазур, поволі перейшла на «На сопках». Все закружляло, заметелилось.

— Підемо, досить, товаришу Сегаль!—схвильовано промовила Ема.

— Почекайте хвилину. Бачите, он стоять гейші, зараз їх черга... Ще пів на восьму...

І дійсно, по скінченню вальса плац в залі спорожнили для гейш.

Насередину виступило троє гейш танцюристок і двоє музик. Всі були до безсоромности набілені японською пудрою. Але не гляючи на це, видно було, що одна з танцюристок вже досить старенька, майже бабуся, а двоє молодих, одній з яких певно було не більш 10—11 років.

В своїх квітчастих, художньо вбраних халатах, з широкими рукавами й загадковою причоскою гейші були серед цієї європейської публіки мов метелики...

Зашаруділи струни глухих інструментів гейш, і троє з них граціозно пішли в танець.

Ема зачарувалась. В їх спокійному, поважному оригінальному танку-пантомімі було щось невідоме для глядачів... Емі здавалось, що своїми рухами, різними своєрідними «па» вони оповідали цій ситій наволочі про нужденних бідаків «з-за гори», про страхіття голодного життя й умов існування... Ці таємничі рухи погрозово віщували майбутню силу чогось невідомого... того, що покійно конає в бруді, там по майстернях, пристанях, на фабриках, плантаціях...

— Тепер підєм!—піввав Емини міркування Сегаль...

І вони протиснулися серед гультяїв...

.....

Сердечно попрощавшись зо всіма, Сегаль зник в темряві.

Тоскно защеміло серце товаришів. З одного боку, було радісно, що так все вдається, й тяжко, що всім їм особисто не можна брати участь у великій перевероті, що має бути в Росії...

.....
Другого дня увечері Шергель і Центар різними шляхами під'їздили до станції. Прибув і Сегаль.

Без п'яти вісім прибув тяжкий, але швидко повзкий потяг.

Товариші зайняли місця, подаючи вигляд, що один одного не знає. Позаяк же всім були місця один по біля другого, то вони зараз же перезнайомились...

На пероні майже зовсім не видно було публіки. Вона надто добре знала, як точно прибувають японські потяги, й тому своєчасно являлась і просто йшла до вагонів, що серед нічної тиші, поблискуючи своїми вікнами, приязно приймали всіх.

Рівно о восьмій, без жадного згуку й свисту потяг рушив.

— Американський спосіб з німецькою конструкцією,— промовив Шергель... Слова ці відносились не так до своїх сусідів, як до самого потягу.

За годину вже мешканці потягу міцно спали.

Ранком, коли пасажери прокинулися і приступили до задоволення шлункових своїх потреб, потяг вже проїздив останню частину території Японії.

Товариство зачарувалось краєвидом японських нив і сел.

По обох боках тяглися, скільки око бачить, квадратіві клаптики землі, огрядно вбрані в канавки й межі; не видно було й шматочка незасіяних, чи не заораних нив, навіть вибоїн, які так часто лишаються невикористовані по полях інших країн—тут не було. Все було підрівнено, пристосовано для ниви. Гори й ті були щільно вбрані й обмуровані в каміння, аби не обвалювались, і по них теж виднілись чистенькі нивки... Ні одна з логовин і виступів в горах не пустувала—всюди видно було дбайливу руку хлібороба, що обробила кожний

шматочок землі. Ні сміття, ні бадилля не було по полях—ніби були ці поля чисті городи й двори. Дороги й шляхи були рівно утрамбовані... Маленькі хатки чистеньких японських сел любо голубили око глядача... Поля були густо вкриті стовпами, що перетягували з села в село електричні й телеграфно-телефонні провода.

— Дивіться,—характерний відблиск сільської цивілізації японського хлібороба,—гукнув усіх до вікна Шергель.

По гладенькій дорожечці, яка тяглася межі нив од одного села до другого, летіла на велосипеді якась дитина... Коли б не великий клунок з пасмами якоїсь вовни, що розвівалася вітром з гір, то можна було думати, що велосипед сам по собі летить по полю...

— Гарна комунікація,—протягнув Сегаль.

— Коли-то в наших селах буде таке,—загадково вставив Центар... І сам-же відповів:—Але буде, та ще й не під примусом капіталістичних умов!

XII. КОРЕЯ.

Другого вечера товариші вже сиділи на пароплаві, який перевозить з японських островів до Кореї.

Вранці пароплав пристав до Фузану.

На пароплав прибув од майора японський агент, який запропонував Сегалю послуги провести до найліпшого готелю.

Сегаль подякував і одхилив його послуги. Він уже мав адресу найгарніших готелів.

— Починається!—промовив Шергель, коли вони сіли в екіпаж, що якимсь дивом опинився тут серед людських візників.

По обіді Сегаль, Шергель і Центар вже були у консульському салоні, де, крім консула та його дружини, чаював і бурмістр міста.

Сегаль представив своїх товаришів: д-р Шергель—етнограф і вислідник расового розвою. Містер Клерк—секретарь професора, молодий мандрівник і невідлучний друг д-ра. Консул представив свою дружину й полковника в одставці героя японсько-російської війни містера Хога, бурмістра міста Сеула.

Бурмістр по своїй японсько-цивілізаційній звичці ввесь час запобігливо усміхався, вискаляючи зуби, хитав головою до кожного з нових знайомих та за кожним разом до консула і з кепською англійською вимовою мямлив якісь приємності, вроді: він радий, дуже радий надзвичайним і вченим гостям в його місті...

За чаєм Сегаль розповідав про свій подорож до Росії, про небезпечність положення там, про те, що він їде в щось невідоме,

страшне, хоча зазначав, що коли буде зле, то може повернеться або лишиться в якійсь американській місії по дорозі. Консул тільки розводив руками й серйозно зазначав, що там щось дивне робиться, бо він не мав вже три тижні жадних звісток з Сибіру й Манчжурії. Бурмістр хитав головою й робив винуватий вигляд, хоча час від часу непомітно їхидно усміхався, ніби міркуючи: «Ви, мовляв, може й не маєте звісток, але ми добре знаємо, що там робиться»...

Потім Сегаль перевів розмову на Шергеля про його вченість і майбутні тутешні висліди.—Я певен,—зазначив він усміхаючись до Шергеля й бурмістра,—що пан бурмістр допоможе вам щось в ваших наукових дослідях...

— О, напевне,—зазначив консул,—пан бурмістр уже не раз допомагав прибуваючим до Кореї вченим.

— З великою приємністю,—засопів бурмістр...—Завтра я вам пришлю список визначних міст, осіб, потрібних для ваших дослідів і, коли бажаєте, пришлю в любий мент вам провідників скрізь і до палацу бувшого царя.

— Дуже дякую,—ввічливо звернувся Шергель до бурмістра,—а що до проводирів, то я зачекаю поки-що. Звернусь вже до вашої милости після розгляду списку й відомих пам'ятників цієї нації.

Я чував,—продовжував далі Шергель, що тут є якісь вчені японці,—підкреслив він,—по етнографичному питанню, але гадаю, що хіба ж вони будуть в Сеулі?

І він запитливо поглядав то на консула, то на бурмістра...

— Так, так,—підхопив бурмістр,—тут нема нікого. От хіба тільки ви є їх представником тут,—звернувся він до Шергеля.

— А між корейцями певно нема нікого з мужів науки?—вставив, Сегаль.—Та хіба це народ!—додав він, поглядаючи на бурмістра...

— М...да!—буркнув Хога, зненацька поглядаючи на консула.

— Власне, тут є «вчені» з корейців, як що можна так висловитися,—підхопив консул,—один з них вже негожий дідок, правник при дворці Лі, а другий—доктор медицини. Та хто знає, що то за люди науки.

— Перший, кажуть, ніби скінчив коледж¹⁾, але то проблематично. Мені здається, що бувший імператор просто, щоб очі замазати, каже про вченість своїх слуг. Що до доктора медицини, то цей практикує приватно й, кажуть, займається як аматор якимись дослідями археології чи історії,—добре не знаю. У всякому разі, гадаю, вони вам нічого не дадуть.

— Адже так, полковник?—звернувся консул до бурмістра.

— Звичайно. Я певен, що вони нічого не можуть дати путнього,—буркнув він.

¹⁾ Вища школа, університет.

— Чому ні?—вставив Сегаль,—я гадаю, що пан професор зуміє й з непутящих пояснень щось знайти цінного для своєї праці... Як то кажуть: «для розумного й речі дурня бувають корисні»...

— Ні, коли пан бурмістр зазначає, що не можна нічого у них дістати цінного, то не варто часу гаяти,—вставив Шергель. Хіба так, між иншим, як буде зайвий час та інтерес—подивитися на корейських вчених... Та й то вряд чи то буде корисно. У всякому разі цікаво знати їх назвиська й де вони мешкають,—неохоче запитав Шергель, запалюючи смачну консульську сигару.

— Це, здається, правник Цьюоу і д-р Koia?—звернувся консул до бурмістра.

Бурмістр, попиваючи з чашки чай, робив неуважний вигляд і непомітно пронириливо поглядав на Шергеля. Однак помітивши, що той безтурботно подає вогню своєму секретареві і безжурно щось усміхається до того, радіючи тому більш зрізати сигару, яка чомусь не хтіла куритися, несподівано затурбувався.

— Так, так, Цьюоу, який живе при дворці Лі і Koia,—його офіс¹⁾ на вул. Ля-цо-он,—поспішно кинув він консулові. Потім відразу почав розповідати, як торік якийсь професор біології звернувся до корейського лікаря за якоюсь допомогою і останній навіть не розумів медичного терміну, якого вжив той професор... І бурмістр стиха засміявся.

Всі для чемности також засміялися.

Досягнувши свого, товариші стали жвавіші. Оповідали цікаві картини з Індії, Мароко, Яви й інших частин світу, де «перебував» наш професор Шергель. Компанія розвеселилася. Бурмістр часто реготав. Врешті він був настільки заімпонований прибувшими, що запрохував їх, як і консула, відвідати його «убогу господу», коли тільки забажають і будуть мати час.

Пообіцявши завтра прислати обіцяний список, бурмістр почав прощатися. Товариші також пішли до своєї «гостини».

— А що за відомості?—запитали зацікавлені Шергель і Центар...

— Амбасадор сповіщає, що залізнична лінія—Манчжурія до Іркутська в руках більшовиків. Відомість ця одержана в японському головному штабі. Консул також зазначив, що, здається, до Манчжурії буде вислано військо, але яке, поки ще невідомо.

— Ура!..—потиху гукнули Шергель і Центар.

— Я гадаю, що будуть післані китайські відділи,—зауважив Сегаль,—це ще в Токіо й Йокагамі були якісь балачки

¹⁾ Офіс—установа, інституція.

про те, що Китай можна примусити вступити в боротьбу з більшовиками з-за своєї Манчжурії.

— Відомо ж, що Манчжурія на 90 літ є в концесії під Росією і для захисту її вони мають комбінації—натравити китайчиків.

— У всякому разі, я гадаю, загонів вони не пошлють до того часу, доки наші товариші не займуть Манчжурію.

— Ви гадаєте, що вони підуть таким кроком?—зауважив Шергель. Це зовсім не входить в інтерес Японії, яка так зазіхає на схід Росії.

— Звичайно, не входить в інтереси Японії, але ви забуваєте, що тут справа йде не про завоювання Манчжурії Китаєм, а про тимчасову інтервенцію. А проте, чорт-зна, які комбінації буржуазія вигадає!

— Певен, що тут йде справа не про інтереси Китаю. Японія кидає око на більш приємніші місця в Сибіру, власне, де точиться золото.

.

Товариші погодились і вийшли.

На вулиці була тиша. Тепла корейська осінь, здавалося, не змінювала вигляду міста після літа. Маленькі хатки густо ліпилися одна побіля другої й скручували вулиці то в один, то в другий бік. Побудовані з саману та сірої землі з глієм і дрібним камінням і криті черепицею на японсько-китайський стиль, вони визирали мов тільки що відродженого людства притулки. Щось дикого виглядало в них. Де-не-де красувалися японські дерев'яні хатки з папіровими вікнами та кам'яні будинки японського стилю. В протилежність живому рухові в Японії тут, навпаки, панувала якась тиша й повага. Корейці поволі, більш купами, як в одинці—совались по вулиці, флегматично зазираючи до крамничок. Їх білі в саванах постаті з чорною камилавкою на голові на перший вигляд уявляли з себе цілу купу служників похоронних бюро, які, тільки-що когось поховавши і не встигши ще роздягнутися, сновигали по місту.

Придивляючись ближче до цих постатей, в кожному їх жахливому позирі можна було бачити якусь нелюдяну ясну чистоту та серйозність. Їх ласкаючі очі дивились на джентльменів, і щось доброго шукаючого порятунку вимовлялося в них.

Час від часу Сегаль, а слідом за ним і Шергель зазирали до крамниць, до відкритих дверей хаток і подвір'їв. Але відрадно цікавого нічого не бачили. Низькі хатки, навіть менше зросту людини, вміщали в собі купу людей або лежачих на коцах, або сидячих і щось роблючих.

Жіноцтво, як скрізь, поралося біля примітивного багаття, піддмухуючи його якимись гідравличними коробками з ручками для пресу.

Купи брудної дівтори лазили по підлозі. Жадної обстановки не видно було нігде. Убогість і дикунська распачливість визирали всюди.

В одній з таких хаток, біля порогу, лежало кілька волосняних камилавок, які носять на головах корейці, й постолі з сіро-жовтої трави.

Сегаль взяв до рук одну з камилавок і почав розглядати. Це було щось на взірць маленького циліндру. Він був оплетений надзвичайно міцно й штучно з кінського чорного волосу.

— Чудова, тонка робота. Певне тиждень треба робити його, — звернувся Сегаль до товаришів, показуючи корейський циліндр.

— А скільки за нього? — звернувся Сегаль до цілого десятка очей, що дивилися на нього з хати, і показав у руці гроші.

Господар підліз навколяшки і відрахував в руці $1\frac{1}{2}$ ієни...

— Півієни! — аж скрикнув Сегаль, звертаючись до товаришів, і кинув в руку здивованому корейцю ієну... — А ми з вами що-дня проживаємо 4 ієни, а йому півієни за тиждень роботи! З тим, поклавши назад циліндра, рушив далі...

Шергель і Центар усміхалися.

— А почекайте, товариші, звернемо трохи он туди до залізниці. Подивимось на роботу їх. Там вони дістають аж 25 центів на день, як вихвалявся сьогодні мій земляк підрядчик, — звернувся Сегаль до товаришів.

Недалеко за рогами вулиць тягнулась залізниця, і товариші рушили до купи робітників, які вовтузилися біля насипу.

Це були звичайні колейові роботи. Тільки тут підйомні машини заміняли люди.

Купка душ по 5—6 перетягала на бичовах величезні кам'яні стовбури, витесані для залізничного містка; друга купа прилагоджувала ці каміння в ярку, де будувалися підвалини для мосту.

Люди з зеленими обличчями й впалими очима завзято возилися біля них, час від часу позираючи на япончика з ясними гудзиками, що стояв на взгір'ї, заклавши руки в кешені обшитого ясними гудзиками кунтуша, і щось погукував на рабів...

— Правда, не дарма, дістається цим бідакам 25 центів? — зі злістю звернувся Сегаль до товаришів.

.....

Коя поміркував трохи й стиха почав своїм лагідним співучим голосом: — Це не так легко зробити тут, та й взагалі в зазначених вами краях, одначе то справа інша.

Я скажу лише про Корею. Тут нарід страшно темний. Сподіватися на свідомість не можна раніш, як за сотні літ.

Він, як бачите, вже кільканадцять літ знаходиться під ярмом японського імперіялізму. Кожна особа почуває над собою гніт і гніт чужий. Правда, і раніш, за власної влади, не ліпше було в нашому розумінні, але зараз той гніт цілком одурманив нарід, і про якісь соціалістичні розуміння нічого й говорити. Темнота. Маса навіть не розуміють можливості того визволення й покійрно, мов богом те призначено, несуть цю кару. Але середні класи розвинені й міркують про національне визволення, якого сподіваються тільки від чужоземців. Не забудьте, що до останнього часу ця ідея визволення покладалася на царську Росію й до її сходу перемандрувало, на роботи то-що кілька десятків тисяч корейців, з яких царський уряд мав утворити «визвольну армію». Значить, тепер головною засадою є національне визволення, але й воно розуміється не инакше, як в поверненні на царство бувшого імператора. Про якісь соціальні розуміння трудно мовити.

— А через пресу, прокламації, книжки і т. и.?—вставив Сегаль.

— О коли б то. Але японський уряд не дозволяє якої б то не було газети в Кореї, а про видання соціалістичних книг і прокламацій і мовити нічого. За останні 15 літ через це з Кореї перемандрувало сила людей і інтелігенції, хоч її не дуже тут,—до Америки, Филиппинських островів, Гаваю. На Филиппінах виходить газета, але її забороняють сюди ввозити. Звичайно, за останніх 2 роки ще ніхто й не наважувався прохати дозволу на газети. Та й що за расія, коли за кожним новим, а тим більш інтелігентним прибувшим звідки-будь корейцем слідкують агенти, мов за дитиною Мікадо!

Він помовчав. Товариші теж мовчали, ніби не знаходили слова, так не сподівались вони цього.

Вони пройшли досить довгий шерг кривих сумних вулиць, вийшли за місто й пішли поміж спустошених паркових околиць і роскиданих повсюди різних старовинних пам'ятників. Шергель з інтересом оглядав різні груповані статуї, пагоди, темплі й інші відзнаки колишньої культури Кореї, час від часу занотовував в книжечку різні написи. Він добре знав япончиків і тому давав вчений матеріал для майбутніх справоздань «провожатого» перед бурмістром.

Нарешті пішли по кам'яній косі, обсаджений деревами. Недалеко виднівся палац: звичайного корейсько-японського стилю стіна, с-по за якої виступали різні фігурчасті шпилі, темплі й пагода. Біля величезної брами дворця вартіві пропустили Шергеля й поліція безупинно. То була «почесна вартя», як коротко пояснив провожатий. Від воріт асфальтокамінна доріжка вела просто до нової брами виорнаментованої різними фігурами й узорами. Ім відчинив

корейчик, що чемно уклонився, й, замкнувши браму, провів їх до палацу, що був серед цього двору.

Оригінальності для Шергеля не уявляв він. Звичайний китайський стиль, сила піддашок, колон, величезні різані з дерева вікна, які визирали на зразок царських воріт православних соборів. Шергель з провідником ввійшли в вітальню, де й запрохано їх сісти. Новий слуга пішов у внутрішні покої для докладу. За кілька хвилин вийшов у білому корейському убранні дідок і, звернувшись до поліцає, запитав того щось по-корейськи.

Поліцай відповів. Тоді дідок звернувся до Шергеля й по-французькому запитав,—чим може служити?—і представився: «керувник палацу».

— Пан Цьюоу?—запитав Шергель.

— Так,—відповів Цьюоу.

Шергель витяг з гаманця записку бурмістра, поклав її на столі печаткою догори перед поліцаєм, потім, сховавши бомажник, взяв її зі столу і разом з запискою Кая подав Цьюоу, ставши спиною до поліцає.

Цьюоу прочитав обидві записки. Його обличчя було все таке ж холодне, як і перед тим.

— Прошу,—звернувся він до Шергеля, показуючи рукою на покой, звідки вийшов, і сказав щось по-корейськи до поліцає.

Провожатий лишився на місці, Шергель і Цьюоу пішли до покоїв.

— В чому справа?—запитав Цьюоу Шергеля, усаджуючись в просте, але чудової різбяної роботи крісло й запрошуючи Шергеля до того ж.

— Я прибув оглядати палац царя, як етнограф, але мені того не потрібно,—почав Шергель.—Головним чином мені цікаво знати від вас все те, що торкається становища Кореї, яко окупованої країни й ваші думки та міркування на майбутнє. От і все!—закінчив він.

— Знаючи Коя, цілком довіряючи йому, я не одмовлю вам в тім,—відповів Цьюоу.

— Я розумію, для чого це вам треба,—заговорив він після того, як набив свою довгу люльку й запалив її.—Ми, тоб-то я, наш цар і вся нація давно чекали на це, але жадної ознаки навіть на надію не було ні звідки. Ми сподівалися нашого порятунку від держав Європи. Тільки вони могли нас врятувати. Японія сильна, хитра й так обплутала нас своїми поліцайсько-військовими тенетами, що нам і поворухнутися не можна. Так от, довго ждали ми того визволення й нинішній, день, здається, є першою радісною ластівкою в нашому підневольному житті. Я вам скажу все, все!—захвилювався Цьюоу. І, перебивши Шергеля, який хтів щось застерегти, він поспішно забалакав:

— У нас відібрано все, все. Все, починаючи від нашої мови й кінчаючи нашим яким би то не було виглядом того, що ми є корейці. Коли ви бачите може скрізь ще отаке, як на мені, убрання, показав він на свій халат, то це тільки саван наш смертний, який є похороном останнього, що ми мали!

Шергель уважно слухав, а Цьюоу з запалом говорив і жестикулював руками.

— Більш 15 літ, як нас поневолювано. Увесь наш урядовий апарат забрано японцями в свої руки. Всі наші скарби, все що було прибутком краю—забрано. Наших ліпших людей, що не могли погодитися з новим порядком, повішано, забрано в тюрми, а решта втікла світ за очі. Нам заборонено школи й наказано вчитись по-японськи. Всю Корею обсіяли японські купці, а нашим не дають можливости... Всі наші люди мусять іти на чорні роботи до японців, які скрізь забрали підряди і все в свої руки—така політика Токіо... Ви не дивіться, що через Корею побудовано залізницю й проведено телеграф та електрику!—Все це коштує мільйони живих істот і крові люду... А що з нашим добрим імператором зроблено?—При цих жалісливих словах очі його наповнились сльозами.

— Вони посадовили його тут у дворці й заборонили йому вихід навіть у місто без дозволу влади, аби він не показувався народу. Йому заборонено які б не було зносини в Кореї й закордоном... А в додаток всього, поставили всюду почесні,—він іронично усміхнувся при цьому,—караули... І все це вони показують європейцям як великі турботи Японії про Корею!..—закінчив він, витираючи великою білою хусткою очі.

— М... да!—співчутливо протягнув Шергель, перебираючи пальцями у себе на колінах і дивлючись у бік.

— Ну, і що ж далі?—запитав Цьюоу сам себе. Хай Європа нас визволить!—жалібно, протягнув він, дивлючись Шергелеві в обличчя.

— Бачте,—заговорив нарешті Шергель.—На Європу покладатися не можна. Таких країв хіба мало у світі? Від кого ви будете сподіватися визволення? Від Англії, що так само гнітить Індію? від Франції, що гнітить Марокко й інші колонії? від Германії, яка тримає коло себе такі ж колишні провінції як Корея? від Америки, яка силою захопила незалежний Гавай—Гонолулу й Філіппини?—від кого?—питаю вас,—різко натиснув Шергель.

Цьюоу мовчав. Він безнадійно похилив голову і, здається, жалкував, що розповів свої думки цьому невідомому гостю.

— Ні на одну державу не можна покладати того. Це їм потрібно для своєї користи... У них свої інтереси...

— Так для чого ж ви мене випитували?—зі злістю перебив Цьюоу.

Але Шергель не відповів на останнє й продовжував.

— Єдина надія це на самих себе. Ви бачите, що в Росії революція? Те буде й в Германії, у Франції й може у всій Європі!

— В Кореї те саме треба зробити. Ті народи ні від кого не чекають допомоги, а покладаються на самих себе. От і Корея повинна зробити так. В Індії, Китаї, а може й в Японії будуть революції. Хай до того готується й Корея. Я один з представників тих революціонерів, і, коли бажаєте добра своєму народу, робіть тут все, що можливо. Вказівки й інформації дістанете від Коя. Без нього акцій не робіть.

— От і все, що можу вам сказати.

Цьооу хвилинку дивився на Шергеля, ніби не вірючи своїм вухам, тому, що той сказав, але останній нічого більш не відповів і вставши промовив:

— А тепер прошу вас де-що мені показати в Палаці, аби я мав хоч яку уяву про дворець царя.

В. АТАМАНЮК

ПІД ОСІНЬ

...Янтарітиме тихий сад
Намистом пожовклого листя,
Мряки холодна коса
В туманах тягучих повисне.

Хати присунуться ближче до клунь,
Степ од села втіче далі,
Бабине літо в срібную ткань
Повие селянські печалі...

Заграють органи молотілок,
Як годинник, ціпи затуркочуть,
З села встане порох, як сивий димок,
З неба хмари, як злотнее клоччя...

...І янтарітиме задумливий сад
Намистом пожовклого листя,
Мряки холодна коса
В туманах тягучих повисне...

МИКОЛА ТЕРЕЩЕНКО

КАПІТАЛ

(МІСТО)

О, гострий камінь, залізний меч
на вулицях, у грудях, у руках!
А по боках, під ребрами, на плечах—
камінний мур, залізний дах...

Замість пісень і птиць, гудок
стрічає ранок. Не зоря, а бич!
І виповзають не з печер глибоких,—
з вохких льохів, з брудних горіщ...

І сонце встане—на пожар,
де цілий день і грязь, і піт!
А вечорами на гіркий бульвар
і мати, і дочка спішить...

Не гнеться тротуар од підошов,
а од автомобілів брук! А тільки креше
і гнів, і біль, і жовч, і кров—
без краю, без кінця, без меж...

ПІСНЯ ПРО НАРЕЧЕНУ

Де перса-роса проти місяця,
радянська земля виростала.
Не спиться, не п'ється, не їється,
не чуть ні його, ні листа...

У вишнях, на росах побралися—
вже кров полиняла мов стрічка.
Гулять не виходить на вулицю,
а дома сидить день і ніч...

Він у червоних повстанцях,
і б'ється за волю братів.
І в лісах, і в житах, і на станціях
не виходить з боїв...

Коли ж куля к серцю припадала,
згадав про неї й росу!
А як вона про його смерть узнала,
тільки навіки заснула...

ПЕТРО ПАНЧ

ЗЕЛЕНА ТРЯСОВИНА

I

В зоряні ночі в дзвоні рухливої тиші, коли омліяний місяць до нестями цілував окації в уста, товаришові Олегу ввижались степи, левади і срібні дороги в імлі... Омріяна Слобожанщина.

І ніби чулись солов'ї.

А вдень на вулиці:

... «Солов'ї? і в Курщині солов'ї і, кажуть, ще й кращі... а Гончаров був закоханий у білі ночі...»

— Чому ж Слобожанщина?

— Дурниця: краса без тавра, краса космоса на землі під землею!

І очі впивались у велетенський будинок стилю: «електрична доба» (так Олег): Дикий камінь п'єдесталом, а вище сплетення арок та рейок творили просвіти, карнизи, кронштейни, а за ними й над ними легкий глинець, дроти, стріли і щогли у саму блакить.

— А був такий стиль?

Зупинився.

— Буде!—і пішов далі.

І знову підносив очі до сірих будівель, до чудернацьких химер над могутніми фронтонами, величними вітринами.

І раптом:

Поміж гранитними глибами, над ростопленим асфальтом чутко дріжала молодими листочками яснозелена березка.

Згадав (колись товариш по камері):

— Як іконостас!

Зір пройшов мури й далекі простори і розкинувся над левадками Слобожанщини... — Зелено, зелено, бучно, молоді..

Авто рывкнув під самим вухом: порхнули гаї, але по тілу відчувалась утома, і думка вітром із-за рогу:

— Треба додому, хоч елексиру зеленого напитися.

А ще через час:

—...і вчора і сьогодні... П'ять років топтати оце остогидле каміння. Треба поїхати обов'язково!

Ця думка засіла в голові й водила зір по селах і степах. Ступив на поріг партклубу. Гам базарю, шум водоспаду. Стрепенувся—і хутко відчув, як по жилах йому потік ніби металевий шум, а зелений (його дрімливих гаїв) остався за порогом.

... Говорили про Плеханова. Коли скінчив свою доповідь Олег, очі горіли йому дубовим жаром. Товариші мовчали, тихо розкладаючи думку на прості елементи, лише один юнак:

— А я коротко скажу: Плеханов був «вампіром». Пам'ятаєте отаку казку у Богданова, так отож.

Олег до дискусії не мав охоти, а глянув і помітив, що юнак сидів з чобітьми на столі й лузгав насіння, плюючи на часописи. Обвів кімнату: і другі сиділи в кашкетах, плювали на підлогу і кидали туди ж недокурки...

— А десь: зелено, зелено, бучно, молодो!..

Скривився:

— Кажуть, клуб — розуму камера. Навіщо ж насіння, навіщо цей бруд? Потім вилаявся.

— Три роки не мішало, а сьогодні... чорт! нерви?

А десь:

«Зелено, зелено... бучно, молодо!..—там, а тут—харкотиння, недокурки плюють на підлогу, щоб хвилину відпочинку просидіти в багні... Гидота!

Злість пінилась, а в левадах зеленіли холодочки.

Коли заговорили про виїзд на провінцію, Олег твердо, навіть сердито сказав:

— Цей рік і я поїду, і поїду до себе в житню республіку.

II

Містечко Зелені Могили, бо зелено: і в гаю, і в садках, і зелений ставок.

Жили по сонцю і старому календарю, а святкували й десяту п'ятницю.

Хто приїздив із партробітників—ахав:

— Нора! Болото! Трясовина!

Йому вказували на квартиру в благочинного, або в крамаря:

— Добре годує!

Через місяць він знову ахав:

— Нюра, ти глянь, яка чудова галява у лісі, ах, Нюра!

Нюра опускала очі:

— Ви мабуть хочете туди, а як побачуть нас?

А ще через місяць у «Загс'ї» вписували в книгу актів шлюб товариша (ім'я рек) з дочкою благочинного Нюрбю.

І був зелений шум, рожевий серпанок і герані на вікнах.

Олег виїхав із Зелених Могил ще колись на німецький фронт палким сепаратистом.

А дома, на гачку й досі: стрічка жовта, сива шапка і жупан, а зверху—«надвального советніка» батьківський мундир.

Про те, що Олег приїздить додому, в містечку знали й ждали не без цікавості. Де-які говорили:

— Невже ж таки нічого не залишилось від минулого?

Другі додавали:

— Може й не признається до нас. Хіба Андрій не пристрелив торік Гриця: були ж приятелі... партія, дисципліна.

... Вокзал. Метушня. Вохкий асфальт. Потім у вікна густе повітря, як опахалом. Перед очима сунули барвисті картки, кружлялись дерева, а Олегові й досі ввижались справи, теки, папери й папери, мов метелики на лузі, а серед них у сизих хвилях товаришки з папіросами й фарбовані панночки.

Летіли по-під вікнами з шумом дерева, а йому—справи, рукописи, книги й книги. Назви, малюнки, обкладинки мигтіли, як у калейдоскопі. Цілі зграї порхали в простори, а на стіл зліталися нові...

А тепер і сам він, завагітвидавництвом, ніби летів за своїми птахами.

У вікна пахнуло вохкістю, блиснула крицею річка. Зринув (там десь) в туманах зелений ставок, потім містечко й колишні приятелі. Посміхнувся:

— Сепаратисти!

А вчора в газеті:

«Бандитизм і вчительство на селі...»

— Не вірять друкованому, потрібне живе слово із уст златоуста.

Вагони хитались і ритмічно відбивали:

«Це так, це так, це так!»

Олег помислив: — «Може й так: що ж, треба логично довести всі етапи й шляхи... Хіба влаштувати мітинг? ні—товариську бесіду!».

І малював уже собі образи, як на прилюдному зібранні він хитне своїм словом стояче болото, струсить дрімоту з очей зелено-могилівців і засвітить в їх головах яскраві смолоскипи...

Так було у вагоні.

Потім поле. Дорога від залізниці до містечка, і обіч хвилику під ліс жита й під ноги—квітobarвний килим.

Тиша—і зелений говір, зелений дзвін.

Всі логичні шляхи і етапи заплутались в клубок, потім ніби тінню розплескались над ланами.

Не мислив нічого—не хотів, не міг. Розстебнув комір сорочки, скинув капелюха і, як телятко до ласки, підставляв лице й груди легенькому подихові вітерця.

... Кожне містечко на Поділлі—це старий єврей у панчохах, а повітове місто на Слобожанщині—псаломщик з глухого села. (Це так Олегові).

Повалені паркани, обідрані стіни, сміття дюнами й мов осінні дні, серпанком пиль: «Зелені Могили».

Проходили люди сонливо й апатично. Корою здавалось їхнє вбрання. (Забули вже назви мануфактур). Олегові хотілось уздріти кого-небудь знайомого, а назустріч все чужі, нетутешні. Нарешті таки побачив:

— Максиме, здоров!

Постать верблюда зупинилась, повернула засмоктану морду й засяла рудим клоччям:

— А-а-а, Олег! Скільки літ, скільки зім? Як ся маєте? Потім злякалась.

— Ізвіняюсь... вибачаюсь той...

— Заходь!

І проїхав. А потім обернувся й до візниці:

— Що він хорів, чи що?

— Максим Григорович? Ні, не чути було, а хіба що?

— Який тось труп ходячий.

— Ех, Олег Петрович, за цей час і каміння посіріло. Он і ви—від'їжджали пуп'яшком зелененьким, а зараз і у вас скроні сивіють.

— Та-ак. А як мої батьки?

— Папаша ваші плохенькі, а все-таки школи не кидають.

... Приїхав. Мати перехрестилась і заплакала, а батько:

— Тее-те, як його—добре, а я вже думав—відцурався. Надовго?

— Як поведеться, може й місяць побуду.

— А ти хіба й по ділові якому?

— Усе діло, батьку, навіть і відпочинок—діло, та ще й потрібне. От задля цього я й приїхав...

— Ну латайся, синку!

— Буде нагода й працею не погребуємо, чому не поінформувати людей.

Мати слухала (голову набік), потім скинулась.

— Олечко—уб'ють! Не роби цього, синочку, хоч ради нас.

Батько нахмурился:

— Да, партія—річ гарна, тее-те як його, тільки шкода, що вона життя назад не повертає.

— Ну, тату, про це потім. Як же ви тут оці часи проживали? Мабуть скрутно приходилось?

— Скрутно, кажеш? Доки вас не було, може й крутенько приходилось, за тебе все синку, а як ви прийшли, так зовсім гарно стало.

Мати качає головою:

— Торік пухли з голоду, як колоди були... ну, та що там згадувати—ти вже мовчи, старий.

— Чого ж мовчити, хай знає, яке він благо готує для людей.

Олег посміхнувся:

— Торік, батьку, пухли не тільки вчителі, а й ті, що владу держать у руках, бо то ж лихоліття було. Ну, а тепер, гадаю, стан покращав?

— А як же! То я раніше був звичайним педагогом, мовляв: «человеком в футляре», або Петром Івановичем, ну, а тепер ми: «товаріщ Бондар»... Товаріщ Бондар, ви повинні будете сдавать екзамен по політграмоте!

— Ось їм політграмота!

Скрутив із трьох пальців і ткнув до дверей:

Ви попереду нагодуйте, а потім—екзаменуйте.

Мати занепокоїлась і почала робити йому якісь знаки:

— Петю, ти забув?

— Ніякого чорта я не боюсь: я з партійним говорю!

Останні слова вигукнув за вікно.

Олег підняв брови.

— Олечко, тут не треба, або вікно зачиніть на вулицю...

Он Григорій Васильович.

Олег зрозумів:

— Дурниці, мамо, все має свою причину. А проте, я їсти хочу...

— І-і, голубчику, я ж і думала спитати...

— І вмитися треба!

— Хоч би ти, старий, штовхнув, зараз, зараз: іди на кухню.

III

... Увечері—захід, потім посиніла блакить і місяць, як із кабіти люк. Олег виходив на галяви саду й зачаровано обводив навкруги: через балку на схилопологім килимі темно-кущились левади: були місяшні плями й чорна, чорнявая тінь.

І понеслось:

— Гі-гі-і-і!...—трепітно й жадібно. І десь далеко, далеко відгукнулось владно:

— Агі-гі-і-і!..

Чулось бажання, чувся жадібний заклик життя.

Нісся відгук сивої дичини, немов у джунглях скликались самиці, або в безмежних степах іржали вільні скакуні. А пахощі хвилями, а блідорожеві зорі усмішно жмурились на сході.

Олегові в туман повивалась голова. Підходив до куща ямину й утопав у нього лицем, а з левадок в хороводі журилось високе сопрано. Тихо й лагідно луною відзивалось і з других кутків.

А з водопою неслось жадібно й владно:

— Агі-гі-і-і!...

Іще співи:

і там,

і там,

і там.

Олег плавав у згуках і здивовано мислив:

«Відкіля ці пісні? Ще так не-що-давно—«Хаз-булат уда-лой»...—і більше нічого... А голоси! а гармонія! Та це якесь чарівне коло, це дивовижний концерт!

... За садком доріжкою йшло двоє й говорили голосно:

— Чула, Марійко, Олег Бондарівський приїхав?

— Ти бачила хіба?

— Аж двічі... симпопонецький настоящий.

— Він же камуніст.

Друга щось сказала тихше, потім обидві гучно зарего-
тались і... раптом заллялися піснею.

А з двору мати:

— Олег, до тебе прийшли й чай уже наспів.

— Іду! Над головою злякано тьохнув соловей і замовк.

Надійшов до двору. Від берестків до верби, як трам-
вай, жуки:

— Гу-у-у!

А по-між білими кужелями жар-птицею стрибав ясен
місяць...

Олег відчув, як щось невідоме поширило груди й елек-
тричним током пройшло по тілові. Хотілось співати, декла-
мувати або кричати, як на водопої:

— Гі-гі-і-і!

І вирвалось:

— Чарівнице моя, вродлива країно! люблю тебе до
божевілля, люблю твій первоцвіт культури й дикунства скалки!
Хто посміє сягати на твою незайману красу, тому я груди
протиставлю!.. хто?..

У вічі вдарило світло з галерії, Олег тряснув головою
і чари шугнули в садок.

— Чорт знає що, омана якась... а патос!

Ступив через поріг, коло самовару гість: колись учитель
гімназії, а тепер—семирічки.

— А-а-а, Олег Петрович!—запнувся:—ви вже мені вибачте:
по колишньому звертаюсь.

— І добре, а ви все молодієте?

— Жартуєте? за ці роки одні гроші молодіють, а ми
стільки нервів попсували...

Батько Олегів буркнув:

— При радянській владі замість нервів—дроти будуть
протягати!

Гість підморгнув Олегові:

— Недовольні Петро Іванович: бурчать, хе-хе-хе!..
Батько іржаво зашамотів:

— Чого ж недовольні? Почитайте наші резолюції, ого!
на кожному слові—ві в а т! ві в а т! просто—іс пола еті деспота.
А ви—недовольні.

— А хто їх висловлює, оці резолюції?

— Ми слухаємо мовчки, а жевжик який-небудь читає.

— Ну, а голосує хто?

— О, в нас це просто робиться: «Хто проти?.. Ага, ви, а чому? а де раніше?» Ну, кому охота? Всі—за і завжди—за.

Гість глибоко зітхнув:

— Да, багацько ще кривди на місцях. Нема державного ума, нема того почуття, як от у дорогого Володимира Ілліча. Я сам комуніст у душі і глибоко поважаю цю ідею, але, вибачте мені, коли наросвітою буде відати якийсь-о швець, то—pardon,—я такого комунізму не поділяю. Уявіть собі, являється й говорить:—учителів, доки вільні, треба використати в податковій кампанії.

Олег вставив:

— Хто відчуває себе громадянином, той сам зрозуміє...

Гість улесливо і руку до серця:

— Я то розумію, бо знову таки—в душі я комуніст. От хотіли націоналізувати мій будиночок,—це несправедливо, доки я живий, а вмеру, забирайте все, дітей немає... Я не пожалію, бо співчуваю власті. Я розумію, що від цього залежить добробут держави, так поговоріть же з ними, коли вони лише 'дне знають: «дай гроші—піду!»

Олег підвівся й вийшов: не хотілось ні слухати, ні говорити.

Мати здивувалася:

— А чаю, Олечка?

— Я скоро вернусь!

... За хвірткою глянув по вулиці: сплетення гілля творило зелену печеру, ясною оздобою світилися тини, золотою мережею заткались шпорищі.

Праворуч—поле. Пішов туди.

Коло левади, назустріч Андрій.

— А я до тебе, здоров!

— Добре, а я до млина.

— О, це місце й я люблю: знаєш—млин, поле, а кругом гаї ніби зажурилися.

— Та ти поет: «...примружились гаї». Читав «Квітчастий луг»?

— Квітчастий, квітчастий, гм... а що це буде?

— Вірш, голубе!

— А-а, не чув, вірш, кажеш?..

— А про «живу» чув?

— Ну, звісно!

— І так мабуть скрізь у цих нетрях: іржавіють мов залізо в багні і не хочуть цього помічати.—Це так Олег.

Андрій зніячився:

— Я, признатися, думав, що тепер нікому й писати. Та де ти тут і дістанеш тую книжку, та ще й українську.

Дійшли до млина і посідали на бігуна у смугляву тінь.

... Та чи були ви літньої ночі під млином, коли кожна стеблина млосьне в місяшному сьйві, а довкола—сади, левади, гаї замріяно шепочуть над полями? А там он по-під лісом нишком пробирається шлях і хтось нерухомо повзе, або привидом маячить!

Тиша. Сама земля прислухається! І в тиші гулом гуде гомін, співи, гук.

І непотрібними здаються мотори, трамваї, велетенські будинки й бруковані шляхи. Хочеться сидіти отут на бігуні і мовчки бовтатися ногами в шовковій траві.

Андрій запитав:

— Не думаєш дома зостатися?

— Хотілось би... он, бач, як гарно тут, і праці, праці непочатий куток, а придивишся—моторошно... І робиться ніби зрозумілим, чому повні зотруєні міста, повні курорти людом, а тут, де на кожному кроці природня краса, лише ластівки перегулюються. А чим оцей куток гірший за якусь там Ніццу? та й співи, співи послухай!

— Подобаються?

— Надзвичайно, відкіля це?

— Наша праця. І так-о по всьому повіту: від хору нашого, як тут кажуть, пішло.

— Олег аж викрикнув:

— І тут поле для праці! Праця, праця й праця!.. Ціла симфонія звуків і рухів, і в цьому ритмічному поступі від брукованих шляхів до стежок в лопухах, ргіта—ми: homo sapiens!.. Д'єх, дивовижний хід, героїчний хід!..

Олег оголив груди й сильним баритоном гукнув:

...Скриплять вози, іржуть коні...

ідуть люди, як ті ріки...

Пристав і Андрій.

...то-то диво буде на ярмарку,

лиш ми не бачим...

плачем не ба-а-чим!..

Олег махнув рукою:

— Ну, й чорт з ними! А ти, Андрію, що тепер поробляєш?

— Хазяїною, та й у церкві регентую.

— У церкві? Ти ж, здається, був кандидатом партії!

— Був, а тепер розбувся.

І під «сень благодаті»?

— Та то дурниця: по-перше—кошти потрібні, ну, а по-друге—автокефальна.

— Вибачай, це так і грабіжництво можна виправдувати.

— Ех, Олег, прильпне язик мой к гортані...

— Чому?

— У нас так уже й гадають, що комуніст, то й чекіст.

— Не шкодь, то й тобі не будуть шкодити, а коли ти лише своїми сумнівами ділишся...

— Як би ж так і всі дивилися.

— Не треба було тікати з партії, то й менше було б інших.

Андрій схопився.

— А ти знаєш, чому я кинув партію?

Олег очима:— Чому?

— Мені здається, що Богдан Хмельницький збочився на коні в той мент, коли глянув на Русь з висоти монументу... Отак і я уздрів її, тільки знизу, й—зіскочив:

— Святая Русь! Вседержительная!

— І стрибнув у автокефальну Україну?

— Коли другого нема шляху, то й цей добрий: рідна культура!

— Мета виправдує засіб,—іронично сказав Олег,—цілком по-езуїтському...

— Ох, голубе, самі себе висічете: умовно, брате, все це!

— З такою філософією можна й до монархії дійти!

— Краще мати українського монарха, ніж федеративного товариша!

Олег виструнчився:

— І ти був у партії!?

— Побував, а зараз поринув у оцю зелену юшку і хай усі партії йдуть під три чорти!

Олег подивився на цю кострубату постать і пішов на дорогу.

Андрій наздогнав.

— Олег, так я ж тобі по-товариському, я ж нічого, це власні думки тільки!..

— Ти куди йдеш?

— Та в цей же бік.

— Ну, а мені назад. Бувай! Повернув і пішов, а серед дороги залишилася кострубата постать Андрія.

IV

На другий день. Олег повернувся додому над-вечір.

Мати охала:

— Цілий день голодний, та хоч, щоб те здоров'я було.

А батько:

— Тее-те як його... ти хоч би перші дні відпочив... не вовк—у ліс не втече.

Олег хмурився, а піт бронзів чоло.

— Тут не відпочивати треба, а працювати 24 години на добу, бо це не робота, а дрімота зелена: в паркомі пусто—десь купатися поїхали, в клубі—павутина по всіх хатах... і книжки годинами не розрізані... Та всі якісь пилом прибиті чи сміттям затрушені.

Батько хіхикнув:

— А правдивіш: із-за вугла мішком.

— А кругом селянство, кругом глина — бери й ліпи дивовижну статую... а ми ніби в гості на годину, на дві!..

Батько знову:

— Або в експедицію по золоте руно. Бачиш, синку, тепер сам, що тут за люди.

— Бачу! І вас добре розглядив!—Олег дратувався: — Раніше ви сиділи по футлярах, як слизняки в шкаралупах, а зараз повисунули голови й сичите, мов гадюки, та один перед одного ніжку підставляєте. А коли падає вам же на голови, лементуєте: «караул! нема порядку!» Та й до яких же це пір буде?

— Горбатого, синку, могила виправить.

— Будьте горбаті, але не калічте молоді!

— Вони вже й так каліки. Де їхні устої?

— В партії!

— А потім: «пилом прибиті?»

— Це горбаті розправились!

Вечером—садок і жуки, мов трамвай в морозяну ніч:

— Гу-у-у...

А з Болюбашівки жагуче й млосно дівчина:

— Гі-гі-і-і!..

І з водопою луною владно й дужо:

— Агі-гі-і-і!..

Виходив на галяву й жадібно пив густі пахощі с-під яснооких зорь. І хотілось упасти на зелений килим і вічно слухати, як срібно журиться сопрано в левадках.

Згадав, як Андрій:

— ... Поринув у цю зелену юшку й хай усі партії ідуть під три чорти!

... Промайнули велетенські будинки, трамвай, клуб, кабінет і... ростанули на серпанковім схилі.

— Е-е-ех!—Згріб пасмо шовкової трави й вирвав з корінням.

— ... Ну що там, Олег Петрович,—сусіда за чаєм,—як там нащот земельки?

— Закріплюють у кого була.

— А прибавки не буде?

— Як збудують другий поверх землі, тоді буде й ще по стільки.

— Та то правда, з пальця не висмокчеш... Бувало на польському фронті... А що, як тепер молоді там служать?

— Хіба ви газет не читаєте?

— А де їх візьмеш?

— У клубі! Буває ж?

— У клубі? хе-хе... колись у армії тричі на день бував... Ну, так там всі разом, одна сім'я... а тут—те-е...

— Отак люди й мохом обростають!

— Я це й сам відчуваю. А винні товариші: нема в них військового духу,—сусіда вип'яв груди,—отого нема, щоб сам: «голову вище, грудь вперед!» і другим: «р-р-равня-я-йсь!»... А то десь копаються собі в бомажках.

V

Увечері буде зібрання, а вдень сонце, мов рихва, вихвачена з горна, млявило людей і вони тинялись по містечку, як мухи по комені. Дрімали вулички та завулки під похилими парканами, а на площі цілим загonom свині й самотні кози...

Містечко ніби їла якась іржа і ця іржа, здавалося, починала вже чиплятися й до Олега.

І він мислив:

... Не люди, а трупи, і це в той час, коли ми на порозі всесвітньої революції... Треба слова, огненного слова, щоб розбудити ходячу дрімоту!

В голові складалася блискуча промова, від котрої, як йому здавалося, мусять каміння здригнутися.

... А потім—вечір. У вісім початок. Прийшов до клубу за п'ять хвилин — пусто. Пройшов далі — двоє товаришів совали шахи. Запитав:

— Що це у вас завжди так збираються?

— А котра година?

— Вісім, пора починати.

— Рано. Годин у десять надійдуть, а зараз на цвинтарі гуляють!

— Погана звичка!

Взяв газету (вчорашне? ні, прошлого тижню...), почав читати лише очима.

... Промайнули велетенські будівлі віку, електрична доба, радіощогли й блискавиці на захід... На вікнах павутина, павуки боязко визирали з кутків, а за вікнами, на захід, блискавиці.

... Через годину з'явилося ще двоє товаришів. А в десять Олег покинув клуб—зібрання не відбулося.

Він лютував:

— На цвинтарі гуляють! Іржу обтирають з похилих хрестів... А я зі словом, огненным словом без черги й без штампу!...

І над поснувшими хатками знову вирисовувались сірі масиви, трамваї, авто, мотори...

... Олег не чув уже, як у левадках журилося срібне сопрано, як тьохкав соловей.

Він поспішав і боявся озирнутися назад.
... Коли сідав уже на воза, мати слізливо докоряла:
— Хоч би на храм zostався, не добрий ти, Олечка!
А батько:
— Тее-те як його... тікавш, синку? Ну тобі видніше, а
тільки ж і горбатих не забувай.
Олег похапцем підтикав сіно й кидав:
— Робота там у мене... я тепер частише...
Сtribнув.
— Ну, бувайте!
... Через годину він був знову між зеленою шерстю хлібів.
Нудно торохтіли похряпані колеса й дирчала шальовка і було
тоскно, ніби там десь небіжчик...
Він знав, що їхати ще годину, а то й дві, а хотілось
запитати візника:
— Чи скоро вже залізниця?
Червень. 1923 р.
Валки.

М. ДОЛЕНГО.

З ПОДОРОЖНЬОГО АЛЬБУМУ

ОСТАННІЙ ЕТЮД.

Стоїть лелека мусянжова, Лишилась од фонтану ще. Минуле — золота полова — В повітря згадкою втече.	І ніч, і серп у деревах, Заплутаний та неспокійний, Крізь жовте жовтим по ставках Хвилюється меланхолійно.
В мережеві старому сонце — Ах, мода вересня така! — Похмуро дивиться спросоння І вже до обрію тіка.	Достигне ранок, мов дитина, Остання у старих батьків, І вийде, як доросла днина, Вмірати під осінній спів.

ГРОЗА НА ЗАЛІЗНИЦІ

Як чавунна елегія втоми, Як мійський зденервований брук, Із чийхсь до кісток схудлих рук Тоскно випали виклики грому.	І невтомно ясніє блакить, Офіційну струхнувши сльозину, І в ясну, позарейкову мить Сонце править огненну дрезину.
---	--